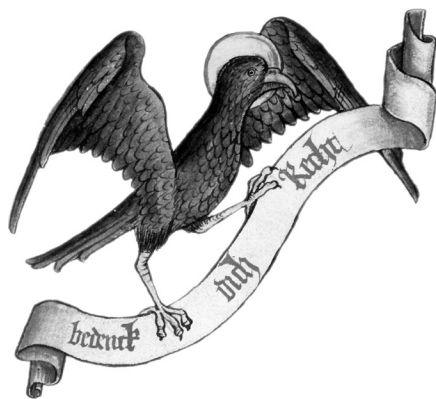


*Særtryk af*  
**FUND OG FORSKNING**  
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS  
SAMLINGER

Bind 50  
2011



*With summaries*

KØBENHAVN 2011  
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 169.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af  
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 178.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen  
med tak til Ivan Boserup

Redaktionsråd:  
Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,  
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,  
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

*Fund og Forskning* er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lesebo Design Smooth Ivory 115 gr.  
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994  
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile  
Nodesats: Niels Bo Foltmann  
Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896  
ISBN 978-87-7023-085-8

## SUSCIPERE DIGNERIS

Et fund og nogle hypoteser om  
Københavnersalteset Thott 143 2<sup>o</sup> og dets historie

AF

ERIK PETERSEN

Det latinske psalter hører til de hyppigst kopierede bøger fra middelalderen. Dets kerne og hovedindhold er de 150 salmer fra det Gamle Testamente i kirkefaderen Hieronymus' oversættelse fra omkring år 400 efter Kristus. Psalteret indgik i mange sammenhænge, i kirker, klostre og private hænder. Selv om teksten var den samme, fik den mange fremtrædelsesformer. De 150 salmer blev ofte suppleret med andre tekster, bønner, loyprisninger og andre stykker, hentet fra Bibelen og andre kilder. Nogle psalterhåndskrifter blev forsynet med en helgenkalender, ofte med plads ladt åben til egne notitser om særlige mindedage. Derved blev psalteret ikke alene en fælles, samlende bog i middelalderens kristne kultur, men også en individuel og personlig, i nogle tilfælde privat bog, der ikke alene samlede tekster til refleksion og opbyggelse, men også fastholdt navne og minder om hændelser i personers og slægters historie.

Det er først og fremmest den suveræne illuminering, der har gjort psalterhåndskriftet Thott 143 2<sup>o</sup> til en af Det Kongelige Biblioteks bedst kendte og mest fascinerende bøger fra middelalderen. Fascinationen har desuden hentet næring i, at der i håndskriftet er indføjet to små tekster, en meget kort med et navn, der knytter det til Danmark, og en lidt længere med et navn, som måske tillige forbinder det med Sverige.

Thott 143 2<sup>o</sup> består af 199 blade fordelt på 25 kvaternioner, dvs. læg bestående af fire dobbeltblade svarende til 8 blade. Sidste blad i første læg er skåret bort, utvivlsomt tilsigtet. Alle øvrige læg er intakte. Bogen har fire hoveddele: en kalender (f. 2r–7v), en sekvens af billeder (f. 8r–15v), det egentlige psalter (f. 17r–174r), og en sektion med andre tekster (f. 174r–199v). Bladene 1v og 16r er blanke. I kalenderen er der afsat en side til hver måned, med tekst, guld og farver i et raffineret samspil, der graduerer helgendage og differentierer kalenderelementer. Billedsekvensen består af 16 sider med scener med Kristus fra før hans fødsel til efter hans død og opstandelse. Den er dybt forbundet med de efter-

følgende salmer, for hvad der stod i dem pegede i den middelalderlige forståelse hen på Kristus.

Det egentlige psalters begyndelse er markeret med initialen B, en effektivt sammenvævning af bogstav, billedkunst og fabulering over første salmes kraftfulde indledning: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum*, "Salig den mand, som ikke vandrer efter de gudløses råd". Herefter følger gennem resten af bogen ved hver eneste ny teksts begyndelse et initial i guld og farver, nogle ornamentale, andre figurlige, adskillige af dem symbioser af figur og ornament. Først ved de resterende 149 salmer, dernæst ved de enkelte dele i den efterfølgende sektion med andre tekster: *cantica*, dvs. hymniske tekststykker fra Bibelen uden for Salmernes Bog, desuden et par trosbekendelser fra kirkens tidligste tid, *Te Deum laudamus*, der i håndskriftet tilskrives Ambrosius og Augustinus, og til sidst et litani. Også Fadervor, *Pater noster*, er medtaget. Det er anbragt på f. 189v, mellem *Gloria in excelsis* og *Credo in deum patrem*, apostlenes trosbekendelse. I de to linjer umiddelbart forud for det er der nedskrevet et alfabet fra a til z, suppleret med eksempler på forkortelser og interpunktionstegn. Det er skrevet i minuskler, uden initial, og knyttes også derved til det efterfølgende *Pater noster*. Denne sektion har øget antallet af illuminerede initialer med 16. Den afrundes med 7 korte bønner, der alle indledes med et initial i guld, men uden udfyldning i farver. Det giver opslaget f. 193v–194r en lidt anden karakter end de tidligere. Et mere markant skifte forekommer på f. 194v, der i en periode har været bogens sidste beskrevne side. Efter den sidste korte bøn og afslutningsformlen *Deo gratias* følger nemlig en middelalderlig, men senere tilføjet tekst, en bøn med ordene *Libera me domine*, "Herre, fri mig", som tilbagevendende element. Den optager den nedre halvdel af f. 194v og håndskriftets sidste 10 sider, der ikke er illumineret.

Håndskriftets billedsprog og pragt har tiltrukket sig betydelig opmærksomhed blandt kunsthistorikere. Det betragtes som et hovedværk i engelsk romansk bogkunst. Det menes fremstillet i anden halvdel af 1100-tallet, formentlig omkring 1170.<sup>1</sup> Det er anonymt i den forstand,

<sup>1</sup> Udgangspunktet for den moderne forskning er Patricia Stirnemann: *The Copenhagen Psalter*, Columbia 1976 (ph.d.-afhandling), fulgt op af flere afhandlinger, bl.a. Københavnerpsalteret. Erik Petersen (red.): *Levende ord & lysende billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark. Essays*, 1999, s. 67–77 (også publiceret på engelsk), og *The Copenhagen Psalter Reconsidered as a Coronation Present for Canute VI*. F.O. Büttner (ed.): *The Illuminated Psalter. Studies in the Content, Purpose and Placement of its Images*, Turnhout 2004, s. 321–328. Jf. desuden C.M. Kauffmann: *Romanesque Manuscripts 1066–1190*, London 1975 (= *A survey of manuscripts illuminated in the British Isles*, ed. J.J.G. Alexander, 3), s. 118–120;

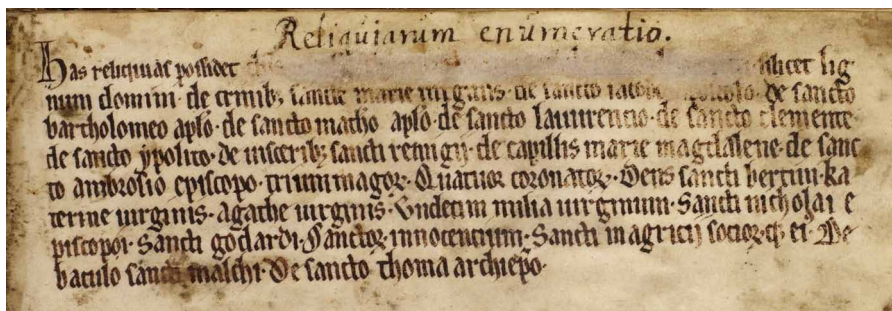


Fig. 1: Relikvielisten. Thott 143 2° f. 1r.

at ingen af bogens skrivere eller kunstnere har givet sig til kende ved andet end deres fremragende håndværk. Håndskriftet fremstår også i andre henseender som anonymt. Kalenderen, som i nogle håndskrifter røber vigtige detaljer om tid, sted og ejere, rummer i Thott-håndskriftet navne på helgener, der bekræfter dets engelske herkomst, men ikke meget mere. Heller ikke en række senere tilføjelser i bogen har kunnet knyttes til et navn. Det har indtil videre forskånet en person for det vanry, han ellers har fortjent for de uskønne tal, han har sat ved hver enkelt salme, så tæt på det illuminerede initial at det forstyrrer æstetikken. Det har til gengæld også mørkelagt håndskriftets historie igennem det halve årtusinde, der gik, før det endte hos dets første kendte ejer, greve Otto Thott.

Håndskriftet rummer tre middelalderlige tilføjelser, der uden at bryde anonymiteten lader en person komme til syne. Det drejer sig om en relikvieliste på håndskriftets første side. Heri anføres stumper og stykker af store helgener, bl.a. en hårlok af jomfru Maria, uspecificerede dele af forskellige apostle og martyrer, en tand af den hellige Bertinus, et stykke af Malkus' stav. Listens sidst opregnede relikvie er *de sancto Thoma archiepiscopo*, dvs. fra Thomas Becket, ærkebiskoppen i Canterbury, der led martyrdøden den 29. december 1170. Disse relikvier har utvivlsomt haft en gunstig virkning på den lykkelige ejer. Problemet er, at dennes navn er bortraderet. Hvor relikvierne har hørt hjemme og hvem der har ejet dem, fremgår derfor ikke.

Det drejer sig videre om en enkelt linje indført i kalenderen på siden for maj ved datoen VI Kal., dvs. den 27. dag i måneden. Den lyder i

*English Romanesque Art, 1066–1200*, London 1984, s. 128 (C.M. Kauffmann); samt *Otto IV. Traum vom welfischen Kaisertum*, hrsg. vom Braunschweigischen Landesmuseum, red. Andreas W. Vetter, Petersberg 2009, s. 415–417 (Harald Wolter-von dem Knesebeck).

oversættelse: "I det Herrens år 1272 døde den fornemme hertug af Jylland Erik søn af kong Abel". Notitsen er i sig selv klar og uproblematisk. Den bringer håndskriftet i kontekst med en velkendt og også fra andre kilder veldokumenteret person, hertug Erik af Jylland, og knytter det derved også til Danmark. Problemet er, at det ikke fremgår, hvorfor netop hans navn og dødsdag er indføjet som mindededag i kalenderen. At det heller ikke vides, hvem der lod det indskrive, strengt taget heller ikke hvornår, er en del af samme problem.

Den tredje middelalderlige tilføjelse i håndskriftet er også den længste. Den findes på versosiden af det blad, der sidder mellem billedsekvensens sidste Kristus-fremstilling og bladet med første salmes *Beatus vir*. Teksten er en bøn, indledt med formlen *Suscipere digneris*, "Værdig mig at tage imod", og fremføres af en person, der omtaler sig som *miserima* og *peccatrix* og altså er en kvinde. Hun beder i tekstens centrale passage Treenigheden om tage imod hendes offergave, som er "disse salmer, som jeg begærer at synge til ære for dit navn og til ære for den hellige jomfru Maria og alle dine hellige, for mig arme synderinde og for min fars og for min mors sjæl og for hertug Birgers sjæl og for mine brødre og mine søstres og alle mine slægtninges og alle brødre, søstre og venner af vores ordens sjæle". Problemet er her, at kvinden ikke giver sig til kende med et navn. Hvem er hun, og hvor hører hun hjemme i tid og sted? Hvem var hendes far og mor, hvem var hendes brødre og søstre, hvem var hendes slægtinge, hvilken orden tilhørte hun og hvor lå hendes kloster? Og hvem er den hertug Birger, hvis sjæl hun inkluderer i sin bøn, som den eneste af alle ved navn? En senere tilføjet, anonym note i margenen peger på to muligheder i svensk historie. Sidst i samme note konkluderes det, at håndskriftet er lavet *in Holsatia*, altså i Holsten. Det har eftertiden ladet uænsset; til gengæld har henvisningen til en af de to svenske hertuger med navnet Birger haft sin rummelige plads i nordisk forskning om håndskriftet. Deres tilhørsforhold til en navnkundig slægt i svensk historie har senere givet håndskriftet dets eksotiske kaldenavn *Folkungepsalteret*.

Sidst i håndskriftet er der indklæbet en lille seddel fra nyere tid, hvis korte tekst ligeledes refererer til en konkret person, men atter uden at nævne hans navn.

### *Historik*

Udgangspunktet for studiet af håndskriftet har været den knappe beskrivelse på latin i den trykte oversigt over Otto Thotts mere end 4000

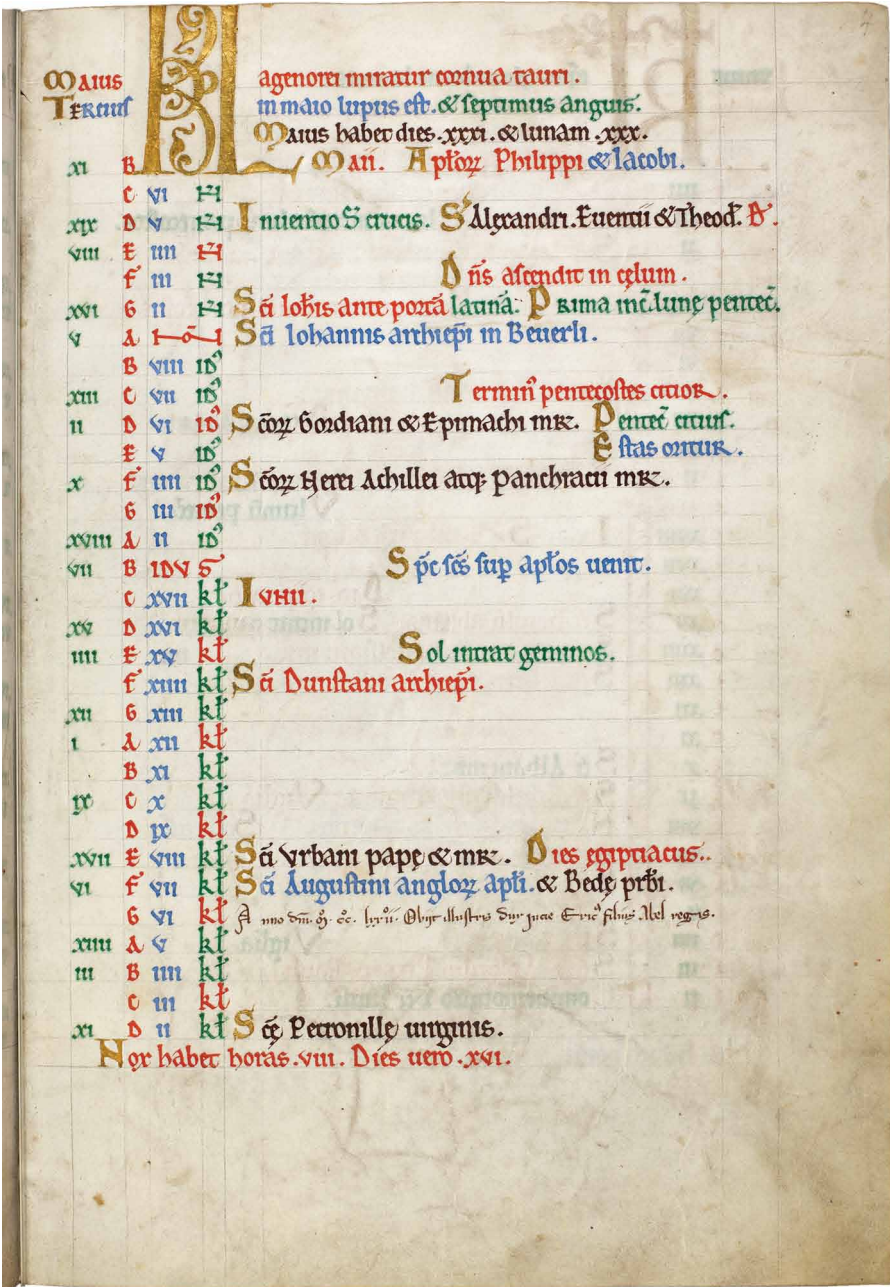


Fig. 2: Kalendersiden for maj med notisen for om hertug Eriks død. Thott 143 2° f. 4r.

håndskrifter, der udkom i 1795.<sup>2</sup> Håndskriftet beskrives heri som en ca. 600 år gammel kodex af pergament. Den betegnes som *nitidissimus*, overordentlig smuk. Oversigten nævner håndskriftets hoveddele, men ikke de senere tilføjede elementer med andet end “med mere”. Om dets proveniens og historie berettes intet.

Christian Molbech præsenterede håndskriftet for en bredere offentlighed i en føljeton om et udvalg af KBs middelalderlige håndskrifter i 1825.<sup>3</sup> Molbech fremhæver det som et af “de mærkværdigste Stykker i hele den Thottske Samling”, og giver en ganske detaljeret beskrivelse af håndskriftet. Han anså det for fremstillet i England, daterede det til slutningen eller anden halvdel af det 12. århundrede, og gjorde i den forbindelse opmærksom på nogle “historiske Data i Haandskriftet selv”: den anonyme kvindes bøn med hertug Birgers navn og notitsen om hertug Erik, og pegede på dronning Mechtilde som et muligt bindeled imellem dem.<sup>4</sup> Også Chr. Bruun, der ellers ikke sparede på kritiske indvendinger imod den kunst, han beskrev, tildelte Thott 143 2<sup>o</sup> en særlig, endog “meget fremragende Plads” blandt KBs illuminerede håndskrifter fra de tidlige århundreder.<sup>5</sup> Bruuns fokus var naturligvis det rige billedmateriale, men han afsluttede sin detaljerede gennemgang af håndskriftet, der dateres til anden halvdel af det 12. århundrede, med en henvisning til “et par Ord, af hvilke det med nogen Sandsynlighed kan sluttes at den har været i Svensk Eje et Aarhundrede efter”. Bruun støtter sin antagelse på forekomsten af *Byrgerus dux*, der ifølge Bruun må være enten Birger Jarl Brosa, d. 1202, eller Birger Jarl Bjälbo, d. 1266. Modsat Molbech inddrager Bruun ikke Dronning Mechtilde, hverken i sammenhæng med Birger eller i tilknytning til kalendernotitsen om hertug Erik af Jylland, om hvilken Bruun blot konstaterer, at den efter skriften at dømme må være omtrent samtidig med begivenheden, hertugens død i 1272.

<sup>2</sup> *Bibliotheca Thottiana*, vol. VII, *Index codicum manuscriptorum*, 1795, s. 287f. Oversigten er udarbejdet af Rasmus Nyerup.

<sup>3</sup> Mærkværdige haandskrevne Missaler, Breviarier og Bønnebøger i det store Kongelige Bibliothek, *Nyt Aftenblad*, 6, 1825, s. 41–46.

<sup>4</sup> Molbech angiver omfanget til 204 blade af pergament, også optalt som 408 sider i indholdsgennemgangen, men det må bero på en fejltælling, jf. nedenfor.

<sup>5</sup> *De illuminerede Haandskrifter fra Middelalderen i Det Store Kongelige Bibliothek*, 1890, s. 40–50.



Ellen Jørgensen inddrog, uden at gå i dybden, Thott 143 2<sup>o</sup> i sin afhandling om det såkaldte “Margrete Skuledatters psalterium” i 1911.<sup>6</sup> Hun citerer en passage fra bønnen, som en parallel til en bøn i den kilde, der var hendes hovedanliggende i afhandlingen, men uden at tage stilling til den. Tættere på en stillingtagen kom hun i sin store afhandling om danske bogsamlinger i middelalderen fra det følgende år,<sup>7</sup> hvori hun uden at gå i detaljer nævner “det store smukke Psalterium Thott 143 fol. (...) som efter Konsekrationsbønne og en Obituarnote i Kalenderen henføres til Norden, til Folkungeslægten og den sønderjydske Hertugslægt, maaske til Dronning Mechtilde, Hertug Eriks Moder og Birger Jarls Hustru”.<sup>8</sup>

I 1921 udkom *Greek and Latin Illuminated Manuscripts, X–XIII Centuries, in Danish Collections*.<sup>9</sup> GLIM var skrevet af specialister med forskellig faglig baggrund, blandt dem Ellen Jørgensen.<sup>10</sup> Thott 143 2<sup>o</sup> er det udførligst behandlede og rigest illustrerede håndskrift i dette ambitiøse værk.<sup>11</sup> Det dateres til slutningen af det 12. århundrede, og dets oprindelsessted placeres i det nordlige England. Den tilføjede bøn dateres palæografisk til begyndelsen af det 13. århundrede og karakteriseres som skrevet “in a somewhat unsteady hand which tries to imitate the writing in the MS.” Det konstateres, at bogens historie frembyder store problemer, men påpeges samtidigt, at konsekrationsbønne fører til Sverige, “to a convent there, to a woman who in some way or another is associated with Birger Jarl”. Af de to Birger Jarl’er, der kan være tale om, udelukkes den yngre, der døde i 1266, med et palæografisk argument: “There is hardly anything in the character of the writing that will allow us to connect it with the younger Birger Jarl”. Problemet hvad

<sup>6</sup> Meddelelse om et Psalterium, som fordum var i norsk Eje, *Historisk Tidsskrift*, 8. række, 3, 1911, s. 219–233. – “Margrete Skuledatters psalterium” befinder sig i Kupferstichkabinett i Berlin og har signaturen 78 A 8.

<sup>7</sup> Studier over danske middelalderlige Bogsamlinger, *Historisk Tidsskrift*, 8. række, 4, 1912, s. 1–67.

<sup>8</sup> Jørgensen 1912, s. 62.

<sup>9</sup> Herefter citeret som GLIM. Værket udkom uden anførsel af udgivere, med M. Mackeprang, Victor Madsen og Carl S. Petersen som underskrivere af forordet. Som udgivelsessteder angives Copenhagen, London og Oxford.

<sup>10</sup> Ellen Jørgensen udarbejdede, hvad der i forordet betegnes som *the analysis proper* af de latinske håndskrifter. Hvad dette præcist indebærer, fremgår ikke, men i hvert fald de kodikologiske og palæografiske beskrivelser og vel også afsnittet om håndskriftets historie må skyldes Jørgensen.

<sup>11</sup> Thott 143 2<sup>o</sup> behandles s. 32–42; billeder fra håndskriftet er gengivet på plates XLVIII–LX.

angår bogens historie består i, at den tilføjede note om hertug Erik af Jylland synes at pege i anden retning, eller som det hedder: “seems ... to lead us to other countries”. Med en præcisering af formuleringen i afhandlingen fra 1912 fremsættes den forsigtige hypotese, at bogen ved slutningen af det 13. århundrede kan have tilhørt dronning Mechtilde, mor til hertug Erik og efter kong Abels død gift med den yngre Birger Jarl. Den ikke klart udtalte præmis må være, at håndskriftet har befundet sig i Sverige i hvert fald siden begyndelsen af århundredet, da den ukendte kvinde inkluderede den ældre Birger Jarl i sin bøn.

Hvad der i GLIM må læses som en hypotese, fremstår i Ellen Jørgensens kodikologiske hovedværk, katalogen over KBs latinske håndskrifter fra middelalderen, som et håndfast faktum. I gennemgangen af håndskriftets successive ejere anfører hun heri først den ukendte ophavsmand til relikvielisten fra slutningen af det 12. århundrede, dernæst, med henvisning til bønnen på f. 13v, *Mulier quedam de familia Folkungorum in Suecia*, “en ikke nærmere bestemt kvinde af Folkungernes slægt”, og endelig Mechtilde, kong Abels dronning, moder til hertug Erik af Jylland, og hustru til Birger Jarl af Folkungeslægten. Som belæg for Mechtildes ejerskab citerer Jørgensen kalendernotitsen om hertug Erik. Jørgensen daterer igen hånden, der har nedfældet bønnen, til begyndelsen af 1200-tallet, og den indføjede kalendernotits til 1200-tallet, implicit altså til tiden mellem 1272 og 1300.<sup>12</sup>

Kendt ved selvsyn for et bredere publikum blev håndskriftet i 1952, da en række af de betydeligste illuminerede håndskrifter i dansk og svensk eje blev vist på udstillingen *Gyldne Bøger*, der først blev vist på Nationalmuseet i København, dernæst på Nationalmuseum i Stockholm. At Thott 143 2<sup>o</sup> måtte få en central plads i en sådan udstilling var indlysende – det Thottske psalter var indbegrebet af en gylden bog, og den havde såvel svensk som dansk tilknytning. I den tilhørende katalog, der udkom i en dansk og en svensk version, fastholdtes England som psalterets oprindelsesland, men stedet blev flyttet fra den nordlige til den sydlige del af landet.<sup>13</sup> Med hensyn til dateringen er der en mindre divergens, idet den i *Gyldne Bøger* sættes til “1150–75”, i *Gyllene Böcker* til “c. 1175”. I begge versioner fastslås det som et faktum, at Thott 143 2<sup>o</sup> “har tilhørt en kvindelig slægtning (på svensk: en kvinnlig

<sup>12</sup> *Catalogus Codicum Latinorum Medii Aevi Bibliothecæ Regiæ Hafniensis*, 1926, s. 208f.

<sup>13</sup> Kåre Olsen & Carl Nordenfalk (red.): *Gyldne bøger. Illuminerede middelaldertige håndskrifter i Danmark og Sverige*, 1952, s. 31f. (nr. 24) & *Gyllene böcker. Illuminerade medeltida handskrifter i dansk och svensk ägo*, Stockholm 1952, s. 30f. (nr. 24). – Katalogens to versioner er ikke i alle detaljer identiske.



Fig. 3: Den hellige familie. Thott 143 2° f. 12r.

anförfvant) af Birger Jarl den ældre”. Det fastholdes ligeledes som et faktum, at den *Byrgerus dux*, der bedes for, er Birger Jarl den ældre, der døde i 1202. Hypotesen om Mechtildes senere ejerskab præsenteres med et forsigtigt forbehold, på dansk: “Senere har den sikkert tilhørt dronning Mechtilde”, og på svensk: “Senare har den förmodligen tillhört drottning Mechtilde”. Selvom det længe havde ligget på læberne, var det vistnok i forbindelse med Gyldne Bøger at navnet “Folkungepsalteret” første gang blev brugt på tryk.

Til gunst for Folkungetesen taler, at *Byrgerus dux* er nævnt i bønnen. Tilsvarende kan det ses som en svaghed ved Mechtildetesen, at hun ikke er det. Gottfrid Carlsson anskuede det anderledes, da han i en afhandling 1954 i utvetydige og ganske stærke vendinger opponerede imod Folkungetesen og tværtimod mente, at den unavngivne nonnes bøn “aldeles oppenbart” peger hen på (“hensyfter på”) Mechtilde. Carlsson hævdede, at alt hvad der står i bønnen passer på Mechtilde, og kun på hende.<sup>14</sup> Han delte ikke sine argumenter med sin læser, men nøjedes med at fastslå, at bønnen derfor måtte være blevet til efter den yngre Birger Jarls død i 1266. Han hævdede videre, at Mechtilde ejede håndskriftet “i varje fall efter 1272”, og gør hende derved implicit til ophavskvinden bag notitsen for hertug Erik. Han mener, at hun *troligen* beholdt det til sin død, der indtraf i Holsten eller Sønderjylland. Han konkluderer derfor, at psalterhåndskriftet “synes böra utmönstras ur Sveriges bokhistoria på grund av dansk eller holsteinsk proveniens”.<sup>15</sup> Hans hovedanliggende i afhandlingen var ikke det Thottske håndskrift – det var at gøre det såkaldte “Sunesønnernes psalter” svensk, så han mente vel, at han skyldte danskerne noget. Hans synspunkt refereres loyalt i artiklen *Psalter* i *Kulturhistorisk leksikon för nordisk middelalder*. At det blev vejet og fundet for let, kan man vistnok udlæse af, at Thott 143 2<sup>o</sup> heri fortsat kaldes ved dets hævdundne navn, “Folkungepsalteren”,<sup>16</sup> og ikke, som foreslået af Carlsson, “Drottning Mechtilds bönbok”.

### *Håndskriftets nyere lag*

Det er hertug Erik-notitsen og Birger Jarl i kvindens bøn, der har været i fokus i nordisk forskning. De teser, der er fremsat, beror på tolkninger

<sup>14</sup> Gottfrid Carlsson: En svensk drottning's andaktsbok? Några anteckningar om en medeltidshandskrift i British Museum, *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, 41, 1954, s. 101–110.

<sup>15</sup> Carlsson 1954, s. 107f.

<sup>16</sup> Tue Gad: Psalter, *Kulturhistorisk leksikon för nordisk middelalder*, 13, 1968, sp. 583–595.

af dem. Håndskriftets historie i det halve årtusinde, der ligger mellem dets eneste nedfældede årstal, 1272, og dets første kendte ejer, Otto Thott, har henligget i mørke, og der er ikke fremdraget nye kilder, der kan belyse den – og dermed måske andre sider af det. De få spor, Thott 143 2<sup>o</sup> selv rummer, er ikke blevet fulgt.

Det gælder den indsatte seddel sidst i bindet, som Ellen Jørgensen og hendes medskribenter observerede, men fandt irrelevant eller i hvert fald ubrugelig i forbindelse med håndskriftets historie.<sup>17</sup> Og det gælder den hånd, der engang i nyere tid skrev en note i margenen til konsekra-tionsbønnens nævnelse af *Byrgerus dux* og flere andre ting rundt omkring i håndskriftet. Faktisk skrev samme hånd såvel de første som de sidste ord, der findes i Thott 143 2<sup>o</sup>, for det var den, der skrev overskriften *Reliquiarum enumeratio* over relikvielisten øverst på f. 1 recto, og det var den, der på f. 199 verso tilføjede de sidste manglende ord i håndskrif-tets sidste anræbelse om befrielse fra synder, fra den onde samvittigheds rædsler, fra den jordiske død og fra helvedes pinsler: <*Libera me ... de peccatis, malæ conscientiæ terroribus, morte temporali et inferni cruciatibus*, og afsluttede det med et Amen.

På den indsatte seddel står der først: “von dieser Art mit Golde das Pergament zu illuminieren v *Struve* T.I. Actor: Literar: ex MS. erutorum p 10. *Tentzel* Curieuse Bibliothec: Repositor: I. p 442 sie: *Reimmanni* Histor: Literar: der Deutschen L. II. p. 136 sq.”. Derunder følger endnu en henvisning: “Conf: B Parentis Progr: German: ad orationem de Tabula Appelleâ habendam, § .4.”. Dernæst følger to excerpter, først fra *Struve*: “*Struve* lc. Mira ars est (...) ornatus reperitur rarius”, dernæst fra *Tentzel*: “*Tentzel* lc. in der Gothaischen Bibliothec ist eine Bibel (...) 1000 Ducaten geschätzt wurde”. Som det fremgår af såvel de to gange lc., dvs. *loco citato*, “på det anførte sted”, samt af de citerede stykkers ordlyd og omfang, er de to passager hentet fra *Jacob Friedrich Reimmanns Versuch einer Einleitung in die Historiam literariam so wohl insgemein als auch in die Historiam literariam derer Teutschen*, hvis anden bog udkom i Halle i 1709. Noten er altså tidligst skrevet i 1709. Formuleringen “von dieser Art mit Golde das Pergament zu illuminieren” viser endvidere, at den, der skrev noten, må have haft Thott 143 2<sup>o</sup> foran sig, da han skrev den. Man kan derfor også slutte, at håndskriftet har befundet sig i et tysksproget område, da noten blev skrevet. Endelig rummer sedlen en

<sup>17</sup> GLIM s. 33: “Neither does a couple of historical and bibliographical notes from the end of the seventeenth and the beginning of the eighteenth century give us any assistance”.

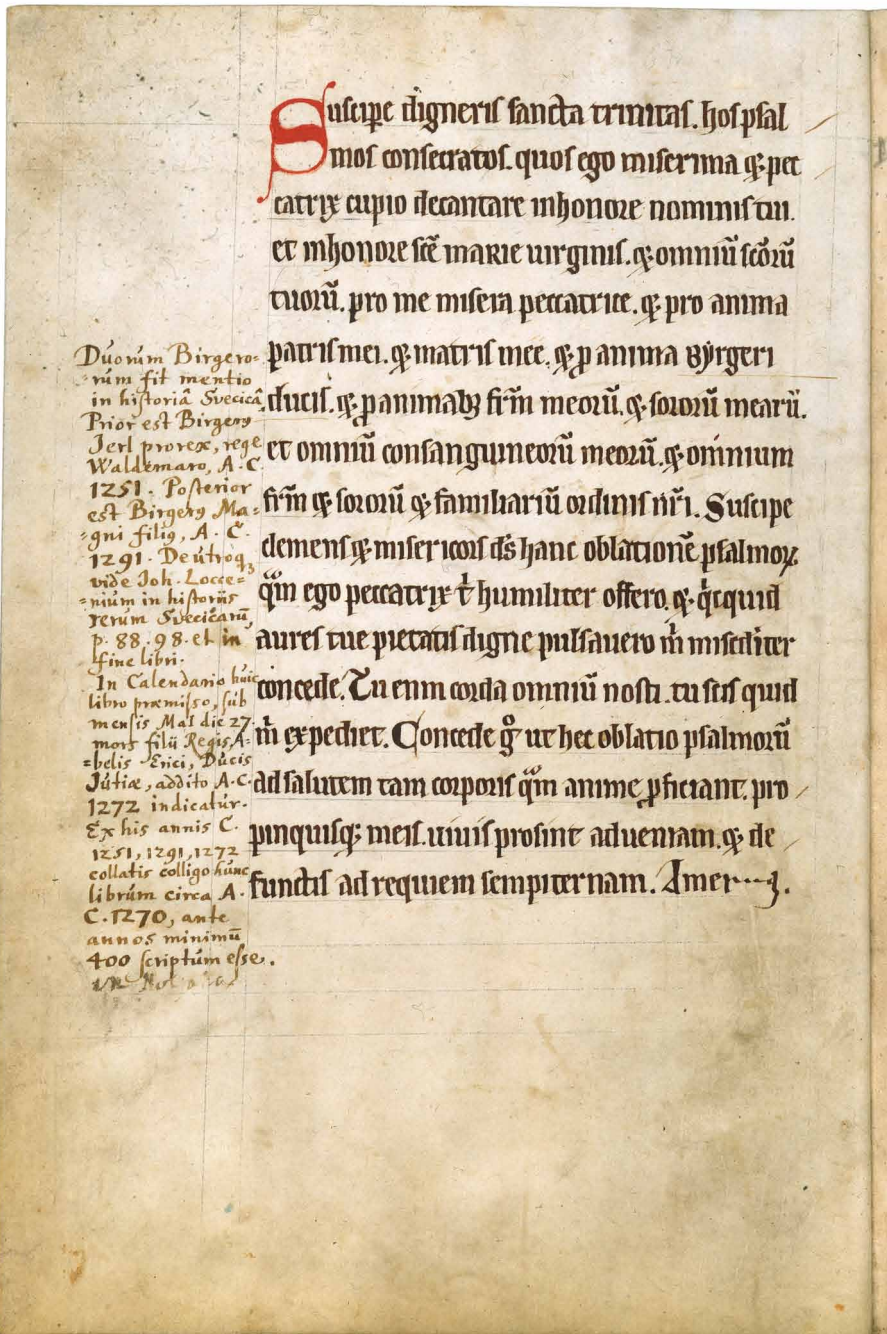


Fig. 4: Suscipere digneris. Thott 143 2° f. 16v.



Fig. 5: *Beatus*-siden. Thott 143 2° f. 17r.

mulighed for at identificere, hvem der skrev noten, idet der henvises til en publikation forfattet af noteskriverens afdøde far: "Jævnfør salig faders tyske program til talen om Apelles' Tavle".

Tilsvarende indirekte spor har også den hånd, der har skrevet noter og andet i selve håndskriftet, efterladt. Bl.a. i noten til *Byrgerus dux* i konsekrationebønnen, hvori der er en henvisning om de to hertuger Birger, noteskriveren kendte: *De utroque vide Joh. Loccenium in historiis rerum Svecicarum, p. 88. 98. et in fine libri*, "Om dem begge se Johannes Loccenius i *Historiae rerum Svecicarum* s. 88, 98 og i bogens slutning". Johannes Loccenius' *Rerum Svecicarum historia* udkom første gang i 1654 i Stockholm, og blev udgivet flere gange senere i redigeret og udvidet form og med let ændrede titler. Sidehenvisningerne i marginalnoten stemmer overens med udgaven, der udkom i Uppsala i 1662 med titlen *Historiæ rerum Svecicarum, a primo rege Sveciæ usque ad Caroli Gustavi regis Sveciæ obitum deductæ, libri novem*, et digert værk på mere end 800 sider. Derimod stemmer henvisningerne ikke med siderne i udgaven fra Frankfurt & Leipzig i 1686 eller med førsteudgaven fra Stockholm i 1654. Marginalnoten til konsekrationebønnen er med andre ord skrevet efter 1662.

Et enkelt eksternt dokument, der kunne kaste i hvert fald en smule lys over håndskriftets historie, blev jeg opmærksom på under mit arbejde med humanisten og teologen Johann Albert Fabricius (1668–1736) i 1990'erne. Fabricius havde nemlig kopieret kalenderen i Thott 143 2<sup>o</sup> efter selve håndskriftet. Han havde gjort det med stor akribi og med anvendelse af blæk i flere farver, svarende til forlæggets. Det har været et krævende og ikke helt ringe arbejde at kopiere kalenderens 12 sider på de 6 blade i håndskriftet.<sup>18</sup> Resultatet er, hvad der må betegnes som en håndskreven faksimile, kopieret direkte efter Thott-håndskriftet.<sup>19</sup>

Den lærde Fabricius var særdeles kyndig i middelalderens latinske litteratur, men det overraskede mig at se ham som kopist af en kalender i et psalter-håndskrift fra 1100-tallet. Det var ikke rigtig et tema i hans ellers mangesidige arbejde med græske og latinske kilder fra oldtid og middelalder, og jeg havde og har fortsat ikke set andre eksempler på en faksimile som denne i hans hånd. Det overraskede mig i endnu højere grad at konstatere, at det håndskrift, han kopierede, var intet ringere

<sup>18</sup> Fabr. 95 4<sup>o</sup>, nr. 5.

<sup>19</sup> Kalendersiden for maj er gengivet som planche 7 sidst i bind I af Erik Petersen: *Intellectum liberare. Johann Albert Fabricius – En Humanist i Europa*, 1998.



end det berømte Folkungepsalter. Jeg havde aldrig hørt om en forbindelse mellem Folkungepsalteret og Fabricius i Hamburg.

Fabricius kopierede alt, hvad kalenderen rummede. Også noten om hertug Erik, som han markerede som tilføjet med en understregning. Han så og markerede endnu en tilføjet notits i kalenderen, som ingen andre synes at have bemærket. Den findes på siden for oktober i den ellers tomme linje ud for XII Kal., dvs. den 20. dag i måneden, og erindringer om de elleve tusinde jomfruer. Han kopierede også konsekrationebønnen og den tilhørende nyere note i margenen, som han føjede en enkelt ny reference til. Det var en henvisning til Andreas Hojers udgave af *Continuatio Annalium Alberti Stadensis*, der udkom i 1720. Det er den, der gør det muligt at datere Fabricius' faksimile til efter dette år.<sup>20</sup>

Fabricius noterede intet om det håndskrift, han kopierede, heller ikke om hvor og hvordan han havde fået adgang til det. Det eneste land udenfor det tyske område, Fabricius besøgte i hele sin levetid, var Sverige. Som ledsager for sin husvært og mentor, Johann Friedrich Mayer, kom han i sommeren 1697 til Stockholm og Uppsala. Men det var hverken i Stockholm, Uppsala eller andre steder på rejsen, han så psalterhåndskriftet, og efter hjemkomsten fra Sverige forlod Fabricius med få dages undtagelse ikke Hamburg igen. Det forhold, at Fabricius har lavet kopien direkte efter håndskriftet, sammenholdt med den omstændighed, at han opholdt sig i Hamburg i hele det tidsrum, hvori kopien kan være lavet, fører til den konklusion, at han kun kan have lavet den i Hamburg. Håndskriftet må derfor have befundet sig i Hamburg engang i tidsrummet 1720–1736.

Det udestående spørgsmål var, hvordan Fabricius fik adgang til psalterhåndskriftet. Kopierede han det på et tidspunkt, hvor det var på gennemrejse? Fabricius blev opsøgt af adskillige lærde, der havde håndskrifter med i bagagen, f.eks. af Frederik Rostgaard i 1699, da denne var på vej hjem til Danmark efter sin langstrakte rejse i Europa. Og det skete mere end en gang i Fabricius' levetid, at betydelige håndskriftsamlinger blev transporteret til Hamburg for at blive sat på auktion, f.eks. i 1706, da Peter Gude, i første omgang uden synderligt held, forsøgte at omsætte faderen, Marquard Gudes store samling af især græske håndskrifter, til rede penge. Ved den lejlighed både købte og kopierede Fabricius håndskrifter til sig selv. Det var derfor nærliggende at undersøge,

<sup>20</sup> *Continuatio Annalium Alberti Stadensis ab anno M CCLXIII. ad annum M CCCXXIII, ex membranis edidit, notisque illustravit Andreas Hojer. Accedit Disquisitio de origine Sophiae Langelandicae, 1720.*

om Fabricius' kopi var resultatet af en lignende kontakt med Thott-håndskriftet under et muligt, midlertidigt ophold i Hamburg, men de spor, jeg forfulgte under mit arbejde med Fabricius i 1990'erne og sidenhen, endte blindt. Men jeg havde, som alle der havde studeret Thott 143 2° før mig, overset en kilde, der gav svaret.

*Psalterium Manuscriptum Capellianum*

Kilden var en afhandling i et større værk med titlen *Meditationes Exegeticae, quibus varia utriusque Testamenti loca expenduntur et illustrantur*, dvs. "Eksegetiske refleksioner, hvori forskellige steder i begge Testamenter overvejes og oplyses". Det var i tre bind, udgivet i Lübeck 1730–1737. Et værk med bibelsk eksegese, rodfæstet i solid lutheransk kristendom, som ikke desto mindre rummede plads til et selvstændigt afsnit med overskriften *De Psalterio Manuscripto Capelliano ob singularem elegantiam commemorabili observatio*, "Iagttagelse om et Capelliansk psalter-håndskrift, som er bemærkelsesværdigt på grund af dets enestående skønhed".<sup>21</sup>

Forfatteren til de tre bind *Meditationes Exegeticae* var Johann Heinrich von Seelen (1687–1762). At netop han, ligesom Fabricius, kunne fatte interesse for et håndskrift med alt hvad Thott 143 2° rummede, var mindre bemærkelsesværdigt end det håndskrift, han præsenterede for sine læsere. Fabricius og von Seelen udvekslede adskillige breve i tidens løb, alle båret af gensidig respekt og lyst til lærdom, men ingen af dem med et spor, der ledte til en klarere forståelse af omstændighederne omkring Fabricius' kopi eller til kundskab om von Seelens exposé over det Capellianske psalter-håndskrift. Sidstnævnte blev først publiceret året efter Fabricius' død, og intet tyder på, at de har udvekslet tanker og oplysninger om håndskriftet undervejs. Fabricius kendte ikke håndskriftet fra von Seelen, så lidt som denne kendte det fra Fabricius. De kendte det derimod begge fra den fælles ven Michael Richey.

"Jeg skylder den vidt berømte hr. Michael Richey, højt estimeret professor i Hamburg, dyb tak for at have sendt mig et håndskrevet psalterium, som jeg, for at skelne det fra de i det foregående omtalte, vil kalde det Capellianske. Det ejedes nemlig engang af Dr. Rudolphus Capellus, i sin tid professor i Hamburg, og han skrev nogle ting til i det, som jeg har kunnet udnytte til eget brug. At disse tilskrifter er i Capellus' hånd, har benævnte Richey underrettet mig om". Således lyder første paragraf

<sup>21</sup> *Meditationes Exegeticae*, 3, 1737, s. 185–195.

af von Seelens afhandling, der i en forudskikket synopsis resumeres i følgende 6 paragraffer: I. Hvorfor kaldes Psalteret Capelliansk? II. Om kodexens enkelte udsmykninger. Om udsmykning af hellige bøger i middelalderen. III. Om de ting, der er anbragt forud for Psalteret. Opregning af relikvier. Kalender. Fortale. Håndskriftet alder. IV. Psalterets sprog. Dom over Vulgata, særlig anskuet ud fra Psalteret. Om indholdsangivelserne til hver enkelt salme. Om den særegne skrivemåde, der ses i nogle ord. Om vendingen "Som en nonne Psalteret". V. Om de ting, der er føjet til efter Psalteret. Bemærkning om den Apostolske Trosbekendelse. VI. Om den lære, der kan drages af denne kodex.

Von Seelen hæfter sig naturligt nok især ved psalterhåndskriftets udsmykning. Med henvisning til en optælling, Capellus har foretaget, fastslår han, at der i bogen er 182 illuminerede figurer, foruden enkeltbogstaver i guld. Han gennemgår motiverne i de 16 helsidesbilleder forud for selve psalteret, uden at gå i detaljer. Han transskriberer relikvielisten i sin helhed og bemærker, at den er skrevet i en anden hånd end den, der kopierede psalteret. Han afstår ikke fra at give den en protestantisk kommentar med i tilgift, vidnesbyrd om forrige tiders krasse overtro som den er. Tilsvarende vidnesbyrd finder han også mange af i kalenderen, hvori han har noteret sig indførsler for de hellige syv sovende martyrer og adskillige tilsvarende. Han nævner ikke andre helgener og beskriver ikke kalenderens opbygning og æstetik, men fortsætter sin gennemgang af håndskriftet med det han betegner som *Praefamen, sive Oratio ad SS. Trinitatem directa*, dvs. forord eller bøn til den højhelige Treenighed, som han ligeledes transskriberer i sin helhed og føjer denne kommentar til: "Af denne bøn, der hist og her bærer præg af en slet sproglig stil, fremgår det, at dette psalter sammen med kodexens øvrige indhold er blevet fremstillet til en eller anden fornem dame eller jomfru, måske en adelig abbedisse". Von Seelen transskriberer derefter også marginalnoten om de to hertuger med navnet Birger, der optræder i svensk historie. Det skal i den sammenhæng bemærkes, at han ikke har medtaget "in Holsatia" sidst i noten. Til gengæld meddeler han, at Capellus sidst i bogen (*ad calcem*) har noteret følgende: "Denne bog er skrevet omkring år 1270, for 400 år siden, som det fremgår af side 7, i Danmark, eller Holsten". Henvisningen til side 7 viser, at denne datering begrundes med kalendernotitsen om hertug Eriks død. Von Seelen supplerer, at den kvinde, der engang ejede bogen, godt kan have bedt sin bøn for en hertug Birgers sjæl, selv om han havde været død længe. Tilsvarende kan en eller anden sagtens have indføjet notitsen om hertug Erik længe efter dennes død i 1272, hvad von Seelen



Fig. 6: Portræt af Johann Heinrich von Seelen som 38-årig. Frontispice i *Meditationum Exegeticarum pars secunda*, Lübeck 1732.

mener, at den er blevet. Han bygger denne antagelse på *scriptionis genus*, skriftens karakter, skrevet som den er i en yngre hånd end kalenderens øvrige indførsler. Han daterer den yngre hånd til det 14. århundrede og udelukker ikke, at den kan være kommet til så sent som i begyndelsen af det 15. århundrede.

I den lille afhandlings § IV giver von Seelen sig hen til sine fordomme, først med protestantens kritik af det latinske psalter, hvis tekst er hentet i Vulgata og derfor fejlfuld og fjern fra sit hebraiske udspring. Mere nøgternt oplyser han, at der forud for alle salmer i håndskriftet er et *argumentum*, en kort og ikke altid særlig præcis sammenfatning af salmens indhold. Von Seelen hævder, at han visse steder har mødt særegne skrivemåder som *michi*, *obprobrium*. Håndskriftet bekræfter hans iagttagelse, som er mere relevant i forbindelse med *michi* end med *obprobrium*. Det giver ham anledning til at spørge sig selv, om den fornemme dame, der brugte dette psalter, har været så kyndig i latin, at hun også

har forstået, hvad hun læste? Måske har hun ikke kunnet undtages fra dem, som ordsproget "som en nonne sit psalter" er hentet fra, er hans svar, der vistnok er tænkt som en lærd vits. I § V er von Seelen tilbage på sporet og bringer en oversigt over de tekster, der i håndskriftet følger efter de egentlige salmer. Et enkelt giver ham anledning til en kirkehistorisk refleksion (foranlediget af tekstens *Simbolum Apostolorum*, Apostlenes trosbekendelse, som han mener snarere bør kaldes *Simbolum Apostolicum*, den Apostolske trosbekendelse). Kun det sidste stykke, bønnen *Libera me domine*, synes von Seelen ikke at være fortrolig med, og han har ikke bemærket, at den er kopieret i en anden hånd end de øvrige.

Og hvad kan vi så lære af alt dette, spørger von Seelen i den afsluttende korte § VI. At også denne kodex viser, at ikke alle helt og aldeles havde kastet ethvert studium af Bibelen fra sig dengang barbariet herskede også inden for religionen, lyder von Seelens korte svar efter mødet med et stateligt håndskrift, der ikke alene havde skiftet hjemsted og ejere, men også konfessionel kontekst.

Von Seelens afhandling rummer fordomme, men har også sit klare præg af oplysning. Alene det, at han tog emnet op, var et fremskridt. At han så på det så nysgerrigt, som han gjorde, og beskrev det med så mange detaljer, at vi i eftertiden kan genkende det, han beskrev, er både fortjenstfuldt og heldigt. Von Seelens beskrivelse af psalterhåndskriftet er mere detaljeret end den, flere senere lærde har leveret, og den rummer oplysninger, vi har manglet og alene har kunnet hente hos ham. Det gælder først og fremmest den viden, han utilsigtet formidler om håndskriftets historie, før det endte hos Otto Thott. Det gælder hans verificerbare identifikation af den nyere hånd, der har føjet noter og tal til håndskriftets gamle tekster. Men det gælder også detaljer om selve håndskriftet, for det fremgår, at ikke alt er forblevet som det var, da von Seelen arbejdede med det. Således findes den ovenfor citerede note af Capellus om bogens alder og oprindelige hjemsted i Danmark eller Holsten ikke længere i håndskriftet. Det samme gælder hans note om antallet af billeder, der ifølge von Seelen ligeledes var skrevet sidst i bogen.

*Rudolphus Capellus. Bibliotheca D.M. Capelli, 1721*

Rudolphus Capellus har ikke tiltrukket sig stor opmærksomhed i eftertiden, og litteraturen om ham er sparsom. Fra hans egen tid findes en lovprisning i anledning af hans død, forfattet af en kollega på det Aka-

demiske Gymnasium i Hamburg, Eberhard Ankelmann.<sup>22</sup> Fra en lidt senere tid stammer en skarp og mere informativ fremstilling af hans liv og arbejder af Johannes Moller, publiceret posthumt i dennes uudtømmelige *Cimbria Literata*.<sup>23</sup>

Om de ydre data i Capellus' liv kan oplyses, at han var født i Hamburg i 1635, at han blev indskrevet på byens Akademiske Gymnasium i 1650 og i 1653 drog til Wittenberg og året efter videre til Giessen for at studere. Han blev magister i 1655 og teologisk doktor i 1660, og fik samme år ansættelse på det Akademiske Gymnasium i sin hjemby, først som professor i retorik, siden 1675 som professor i græsk og historie.<sup>24</sup> Han døde i 1684. Rudolphus' far, Jodocus Capellus, som har sin egen korte plads i Mollers værk, stammede fra Lübeck. I 1619 blev han rektor i Stade, hvorefter han i 1625 blev pastor på Billwerder, dengang en lille ø i Elben, nu indfanget af Hamburg. I 1629 efterfulgte han sin svigerfader i et diakonat ved Skt. Katarina i Hamburg. Han døde i 1660, 68 år gammel.<sup>25</sup>

Johannes Moller er usædvanlig barsk i sin karakteristik af Rudolphus Capellus som skribent. Han havde en rimelig god hukommelse, skriver han om ham, men han var udstyret med et ganske middelmådigt intellekt. Han fulgte slavisk, hvad personer, han satte højt, mente, og havde selv kun ringe dømmekraft. Dette, forbundet med hans skrivekløe – *pruritus scribendi* – betød, at han intet andet publicerede end nogle literære kludetæpper med stykker og stumper af tekster af forskellige forfattere, sammensyet ud fra megen læsning, men uden metode og sammenhæng.

Som om hans egne skrifter ikke var nok til at miskreditere deres ophavsmand, blev Capellus også tillagt forfatterværdigheden til et skrift, der skabte skandale i Hamburg i årene omkring 1670. Kort fortalt blev han af en kollega på det Akademiske Gymnasium, Michael Kirstenius, anklaget for at være forfatter til et anonymt smædeskrift mod denne. Det var Capellus ikke, og Moller er redelig nok til at understrege, at

<sup>22</sup> Eberhard Ankelmann var på det tidspunkt rektor for det Akademiske Gymnasium i Hamburg. Mindetalen er udgivet i Georg Heinrich Goetze: *Elogia philologorum quorundam*, Lübeck 1708, s. 180–184 (en af flere pagineringer i bogen).

<sup>23</sup> *Cimbria literata sive Scriptorum Ducatus utriusque Slesvicensis et Holsatici*, tomus primus, scriptores universos indigenas (...) comprehendens, 1744, s. 85–87.

<sup>24</sup> *Die Matrikel des Akademischen Gymnasiums in Hamburg 1613–1833*, eingeleitet und erläutert von E.H.Wilh. Sillem, Hamburg 1891, s. 37 nr. 837 & s. 52.

<sup>25</sup> *Cimbria literata*, I, 1744, s. 84. – Ifølge Schröders *Lexikon der hamburgischen Schriftsteller bis zur Gegenwart*, Bd. 1, Hamburg 1851, Nr. 560, var Jodocus Capellus født i 1599.

affæren udviklede sig helt og aldeles uden Capellus' skyld, *absque ulla sua culpa*. Men den involverede ikke desto mindre den arme Capellus, der nu blev skydeskive for en række voldsomme angreb fra Kirstenius og hans venners side. Capellus fik trykt en protestskrivelse, hvori han fralagde sig ethvert ansvar for det første smædeskrift, og for at give det vægt, fik han det approberet af teologer og jurister ved universitetet i Jena. Han indbragte også sagen for magistraten i Hamburg, som gav ham ret, men dog ikke fulgte hans krav om, at de defamerende invektiver, der var udgivet imod ham, skulle brændes offentligt ved byens bøddel.

Moller giver en omfattende oversigt over Capellus' små og store udgivelser om mange vidtløftige emner, ikke sjældent ledsaget af en ramsaltet bemærkning. Jeg har ikke gjort mig tilstrækkelig fortrolig med forfatterskabet til at kunne vurdere rimeligheden af Mollers krasbørstige domme. Jeg har kun gennemgået et enkelt af hans arbejder, det ret omfattende *Lectionum bibliothecariorum memorabilium syntagma, continens dissertationes quasdam de bibliothecis, et libris, literis et literatis*, der udkom i Hamburg i 1682, og kan blot konstatere, at jeg ikke blev belønnet med nogen form for oplysning om psalterhåndskriftet ved læsningen af dette værk, som Moller beskriver som en rapsodisk antologi stykket sammen uden sans og samling.<sup>26</sup>

Rudolphus Capellus' ejerskab af håndskriftet gør det muligt at identificere den person, der skrev den lille seddel, der er fulgt med håndskriftet. Det gjorde hans søn, Dietrich Matthias. Omvendt gjorde identifikationen af sønnen det muligt at verificere sedlens reference til "salig faders program", for Rudolphus Capellus havde i 1682 publiceret hele tre små skrifter med udgangspunkt i Apelles' tavle. Jeg har ikke set dem, men de er anført i en udtømmende bibliografi over Capellus' skrifter, som Michael Richey udarbejdede og Johann Albert Fabricius publicerede i 1730.<sup>27</sup>

Dietrich Matthias blev født i Hamburg i 1672, og var altså endnu kun en halvstor dreng, da faderen døde. Han blev indskrevet som elev ved byens Akademiske Gymnasium i 1691 og studerede siden teologi.<sup>28</sup> Schröder anfører ham som forfatter til 4 små publikationer i sit

<sup>26</sup> *Cimbria Literata*, I, 1744, s. 86: "Exhibentur in Sylloge hac Rhapsodica, sine iudicio & selectu congesta (...)".

<sup>27</sup> *Memorie Hamburgenses*, VI, Hamburg 1730, s. 415–427.

<sup>28</sup> jf. *Die Matrikel des Akademischen Gymnasiums in Hamburg 1613–1883*, s. 66 nr. 1483.



Fig. 7: Rudolphus Capellus ved indgangen til hans virtuelle bibliotek og portræt af samme som 48-årig. Kobberstukket titelblad og frontispice fra *Lectionum bibliothecariorum memorabilium syntagma*, Hamburg 1682, her gengivet efter eksemplar i Staatsbibliothek zu Berlin (Haus Potsdamer Straße).

hamburgske forfatterleksikon.<sup>29</sup> Han havde en ældre halvsøster og var faderens eneste søn. Han døde i Hamburg den 18. juni 1720.

Dietrich Matthias havde overtaget store dele af sin fars bibliotek, herunder psalterhåndskriftet, og suppleret det med egne erhvervelser. Det hele blev solgt på en auktion, der fandt sted den 26. marts 1721, *am Pferdemarkt, neben der Rosenstrassen*, i det hus, Dietrich Matthias havde boet i og som nu var overtaget af en herre ved navn Heinrich Röver. Fabricius, der selv købte flere ting, betragtede det åbenbart mest som en auktion over Rudolphus' bibliotek – det røber en lapsus i en håndskreven note indføjet i niende bind af hans eget eksemplar af *Bibliotheca Graeca*, hvori

<sup>29</sup> *Lexikon der hamburgischen Schriftsteller bis zur Gegenwart*, 1, Hamburg 1851, Nr. 559.



han henviser til et græsk håndskrift, han selv købte og som var anført "In Catalogo Bibl. B. Rudolphi Capelli Hmb. 1721. fol. Ms. n. 581".<sup>30</sup>

Den auktionskatalog, der blev udarbejdet efter Dietrich Matthias' død, har titlen *Bibliotheca exquisitissima librorum maximam partem rarissimorum & antiquissimorum, præsertim Theologicorum & Historicorum B. Dn. D.M. Capelli*.<sup>31</sup> Den er upagineret og rummer flere tællinger. 35 håndskrifter er under overskriften *Geschriebene Sachen in Fol.* holdt sammen som nr. 565 til 599 i den ene af disse tællinger. 25 *Geschriebene Sachen* i kvart er anført som nr. 944 til 978 i samme tælling. 11 andre håndskrifter i en ny tælling er ligeledes rubriceret som kvarter, men er vistnok som venteligt oktaver. I alt blev der således auktioneret 71 håndskrifter.

Psalterhåndskriftet er anført som nr. 566 i gruppen af *Geschriebene Sachen in Fol.* Det beskrives således: "Ein alt auf Pergament A C. 1270. sehr sauber geschriebenes, und mit fortreflichen gülden Buchstaben und Bildern gezieres Calendarium, Psalterium Davidis & Cantica diversa". Dateringen til år 1270, der er hentet fra den sene marginale note på håndskriftet f. 16v, identificerer entydigt håndskriftet med Thott 143 2°. Man kan roligt sige, at der var tale om en sjælden fugl i denne sammenhæng, både ved sin alder, ved sit tekstlige indhold og ved sin kunstneriske udsmykning. Jeg har ganske vist kun set et enkelt andet af de håndskrifter, der blev auktioneret – nemlig dét Theodoros Studites-håndskrift, som Capellus selv havde kopieret, som Fabricius købte på auktionen, og som fulgte med dennes håndskriftsamling til København i 1770. Men en gennemgang af katalogens korte beskrivelser af de 71 håndskrifter gør det hurtigt klart, at det først og fremmest drejer sig om lærde sager fra de to samleres egen tid. Det gør forekomsten af psalterhåndskriftet så meget mere påfaldende.

Det blev, må man slutte af von Seelens indledning, Michael Richey, der købte det smukke håndskrift og derved forlængede dets ophold i Hamburg. Han var søn af en købmand i staden, født i 1678 og indskrevet ved det Akademiske Gymnasium i 1696.<sup>32</sup> Dette treårige forløb blev fulgt op af nogle års studier i bl.a. Wittenberg. I slutningen af 1704 blev han kaldet som rektor for gymnasieskolen Athenæum i Stade, en post han opgav i 1713, ifølge Moller i protest mod danskernes kortvarige

<sup>30</sup> Jf. Erik Petersen: *Fontes Fabriciani ad manuscripta Graeca*, appendix II i B. Schartau, *Codices Graeci Haunienses. Ein deskriptiver Katalog des griechischen Handschriftenbestandes der Königlichen Bibliothek zu Kopenhagen*, 1994, s. 497f. (ad Fabr. 22 2°).

<sup>31</sup> Jeg har benyttet en kopi af eksemplaret i British Library, det eneste jeg har kendskab til af denne åbenbart sjældne katalog.

<sup>32</sup> jf. *Die Matrikel des Akademischen Gymnasiums in Hamburg 1613–1883*, s. 70 nr. 1589.

besættelse af byen. Han vendte tilbage til Hamburg og blev, efter nogle år som *Privatgelehrter*, i 1717 ansat ved det Akademiske Gymnasium som professor i græsk og historie, samme post og fag som Capellus tidligere havde varetaget.<sup>33</sup> I sin tid som rektor i Stade havde Richey haft von Seelen som elev, tilbage i Hamburg blev han kollega med Johann Albert Fabricius. Richey og Fabricius forblev begge i Hamburg, mens von Seelen, efter endt skolegang i Stade og studier i Wittenberg, blev konrektor først i Flensborg dernæst i Stade, for endelig i 1718 at blive kaldet til den fulde post som rektor i Lübeck, som forblev hans varige hjemsted.<sup>34</sup> Psalterhåndskriftet havde således tilbagelagt en rejse fra Hamburg til Lübeck, da von Seelen studerede det.

Den vending, von Seelen anvendte i sin tak til Michael Richey, var *pro communicato mecum Psalterio MSCto*, som jeg neutralt, måske lidt fattigt oversatte som en tak for at have sendt det håndskrevne psalterium til sig. Jeg kunne lige så godt have foreslået ‘delt det’, ‘udvekslet det’, eller ‘gjort det til fælles intellektuelt eje’. Verbet *communicare* havde mange nuancer. Det afledte substantiv *communicatio* blev et centralt begreb i den tidlige oplysningstids selvforståelse, et bærende element i konstruktionen af det lærde samfund.<sup>35</sup> Begrebet er lige akkurat åbent nok til også at kunne bruges om en gave, men det ville efter gængs skik blandt lærde venner afføde en bemærkning om, at det var det, hvis man publicerede noget om eller fra det. Tilsvarende ville gængs adfærd i den lærde republik tilsige Richey at oplyse sin ven om ejeren af det kommunikerede håndskrift, hvis denne ikke var identisk med ham selv. Dette var ikke kun en høflighed, men tillige en nyttig oplysning for den læser, der måtte have behov for at studere kilden selv. Da ingen af delene kommer til udtryk i dette tilfælde, kan det med stor grad af sikkerhed slås fast, at håndskriftets sidste ejer før Otto Thott var Michael Richey. Jeg har undersøgt, om håndskriftet skulle optræde i auktionskatalogen over von Seelens bibliotek – han kunne have glemt at returnere det – men intet fundet.<sup>36</sup> Problemet er, at det heller ikke

<sup>33</sup> Richeys liv og værk gennemgås af Møller i *Cimbria Literata*, I, 1744, s. 543f

<sup>34</sup> Johann Heinrich von Seelen er optaget i alle tre udgaver af Dansk Biografisk Leksikon. I Mollers *Cimbria literata* er han optaget i tomus secundus, *Adoptivos sive exteros* (...) complectens, 1744, s. 828–831.

<sup>35</sup> Jf. Petersen 1998, s. 784–786 & passim.

<sup>36</sup> *Catalogus bibliothecae Seelenianae libros selectissimos in theologia, historia civili, ecclesiastica et literaria, philologia, philosophia, antiquitatibus, &c. complectens*, Lübeck 1763. Katalogen er på 332 sider og rummer en sektion med *manuscripta* s. 316–325.

er anført i auktionskatalogen over Richeys meget store bibliotek.<sup>37</sup> Men det samme gælder andre, betydelige håndskrifter, der med sikkerhed vides at have tilhørt Richey, f.eks. det vigtige Adam af Bremen-håndskrift GKS 2296 4°, som bærer hans egenhændige ejermærke på første blads rectoside, men som heller ikke ses i auktionskatalogen. Måske var disse håndskrifter allerede afhændet, mens Richey levede, måske blev de solgt til særligt aftalte priser efter hans død. Richey døde i 1761 og levede således længe nok til at håndskriftet kan have skiftet hjemsted direkte fra hans bibliotek til det Thottske.

Thott 143 2° blev således en forløber for de mange håndskrifter, der i 1700-tallets sidste årtier forlod Hamburg for at berige bibliotekerne i København, først ved købet af Fabricius' håndskriftsamling til Universitetsbiblioteket i 1770, siden ved erhvervelsen til Det Kongelige Bibliotek af en stribe uerstattelige håndskrifter fra Domkapitlets bibliotek i 1784, bl.a. den monumentale bibel i tre bind, der på foranledning af dekanen Bertoldus blev fremstillet til byens domkirke i 1255. Men i modsætning til bibelen har psalterhåndskriftet ingen historisk tilknytning til Hamburg, bortset fra den, dets mere eller mindre tilfældige ejere gav det i 1600- og 1700-tallet. Det er ikke fremstillet i byen, det er ikke blevet brugt der, og intet tyder på, at det har befundet sig i Hamburg i middelalderen.

#### *Attkloster i Buxtehude*

Capellus har ikke meddelt, hvor og hvordan han erhvervede bogen og hvad han vidste om dens historie. At et håndskrift som dette skulle have hos ham og hans søn midt i det protestantiske Hamburg forekommer i udgangspunktet så usandsynligt, at det faktum, at det virkelig gjorde det, gør næsten alle forklaringer mulige. Jeg vil i det følgende argumentere for den, jeg finder mest sandsynlig, nemlig at håndskriftet kom til Hamburg fra Buxtehude.

Capellus var ikke en vidtberejst skolar. Han havde Hamburg, hvor han var født, levede og døde, som sit centrum, og har ikke rejst langt

<sup>37</sup> Auktionskatalogen over Richeys bibliotek, *Catalogus librorum et collectionum cuiuslibet facultatis ac scientiae quas suo studio distincte ac systematice digestas et compositas in bibliotheca sua habuit beatus Michael Richey*, udkom i Hamburg 1762–63 i fire bind. Der er en sektion med håndskrifter i bind 4, 1763, s. 409–445, inddelt efter fag og formater. Af de knap 440 numre er 145 klassificeret som historie, 122 som filologi og 78 som teologi. I samme bind er der s. 665–706 en sektion med *Hamburgensia Manuscripta*, i alt ca. 400 håndskrifter inddelt efter formater.

og målbevidst for at opsøge håndskriftet. Han var ikke en passioneret samler af illuminerede håndskrifter som Otto Thott, og havde heller ikke dennes rigdom, der måske kunne have fristet ham til til at blive det. Capellus havde heller ikke akademiske interesser, der gjorde ham til en naturlig magnet for et håndskrift som Thott 143 2°. Han var ikke latinsk mediævist, endsige psalterforsker. Og ingen i tidens lærde samfund, som Johannes Møller knap nok lod ham være medborger i, ville tænke på netop ham, hvis et håndskrift som det Thottske dukkede op – sådan som Michael Richey en generation senere vidste, at Johann Heinrich von Seelen havde interesseret sig for psaltre og derfor sendte håndskriftet til ham. Man skal bestemt ikke udelukke, at bogens pragt og billedrigdom har fascineret Capellus, men den var og blev katolsk og dermed i nogen grad suspect, hvad endnu den ellers oplyste von Seelen ikke undlod at gøre sin læser opmærksom på.

Man kan derfor gå ud fra, at håndskriftet er blevet Capellus' mere eller mindre ved en tilfældighed, måske fordi han fandt det smukt, og at det, før det blev hans, har befundet sig i Hamburg eller Hamburgs periferi. Periferien er nok mere sandsynlig end Hamburg selv, for i Hamburg var der lærde, der med større ildhu og interesse end Capellus' spottede middelalderlige håndskrifter; i hvert fald har Michael Richey ikke kendt til, at det skulle være fra Hamburg selv, for han var stærkt optaget af Hamburgs historie og ville have informeret von Seelen, hvis han vidste, at det var i Hamburg også før Capellus fik det.

Buxtehude ligger ca. 20 km sydvest for Hamburg – præcis samme afstand som mellem Buxtehude og Stade længere i nordvestlig retning. Det er en distance, der også dengang kunne tilbagelægges på en dag – det kan dokumenteres, for den da næsten 60-årige lærde germanist Dietrich von Stade gjorde det den 23. maj 1696. Udbyttet af hans dagsrejse var en lille, lettere havareret håndskreven bog af papir med en oversættelse af det Ny Testamente til tysk. Trods sit lille format og beskedne udstyr, gjorde den stort indtryk på Dietrich von Stade, der på forsatsbladet noterede: "Denne bog fandt jeg i Altkloster nær Buxtehude, blandt andre gamle bøger på latin tilhørende salig hr. pastor Heribertus von Schapen, hvis enke gav den til mig i den beskadigede stand, som den nu er i, den 23. maj 1696".<sup>38</sup> Dietrich signerede sin note

<sup>38</sup> "Hunc librum reperi in veteri Coenobio prope Buxtehudam, inter alios antiquos libros latinos B. Dn. Pastoris Heriberti von Schapen cuius vidua eum mihi, ita mutilum, ut jam est, dedit, d. XXIII. Maji anni M.DCXCVI." Von Stade beskrev indholdet som *Quatuor Evangeliorum versio Saxonica* og noterede på samme side forskelligt om håndskriftets indhold.

og daterede den endnu engang, da han samme dag var tilbage i Stade. Den lille bog findes nu på Det Kongelige Bibliotek med signaturen Thott 8 8°. <sup>39</sup>

Da Dietrich von Stade fandt sit tyske NT-håndskrift, var det latinske psalterhåndskrift allerede i Hamburg, og de to håndskrifter har *ikke* fulgt samme rute til København. Det interessante i denne sammenhæng er omtalen af de “andre gamle bøger på latin tilhørende salig hr. pastor Heribertus von Schapen,” som dennes enke, i deres herreløse tilstand, nu åbenbart disponerede over.

Pastor Heribertus von Schapen var død året forinden. Han havde de sidste 20 år af sit liv været evangelisk præst i Buxtehude, <sup>40</sup> med særligt henblik på at tage sig af de lutheranere, der arbejdede for klostret, der på dette tidspunkt stadig var beboet af nonner. Det havde det været uafbrudt siden sin grundlæggelse i slutningen af 1100-tallet. Det var grundlagt som benediktinsk nonnekloster, hvad det vedblev at være helt frem til 1650, da det som konsekvens af den Westfalske fredsslutning blev opløst. De søstre, der allerede levede der, fik dog lov til at blive boende og kunne fortsat praktisere deres trosliv i henhold til deres katolske kognition. Den sidste nonne døde i begyndelsen af år 1700.

Altkloster var i det meste af sin lange historie et velfungerende, rigt og meget søgt kloster. Mens andre katolske klostre i området var blevet opløst, lå Altkloster som en katolsk enklave i Buxtehude og lod nonnerne leve deres isolerede liv efter den regel og de normer, der havde ledet søstre før dem igennem et halvt årtusinde. En religiøs og kulturel tidslomme blot en snes kilometer fra Hamburg, hvor lutherdommen for længst havde konsolideret sig så grundigt, at selv mindre justeringer i opfattelsen af den rene lære kunne skabe problemer.

Tidslommen i Buxtehude rummede også håndskrifter – dét er i denne sammenhæng den mest interessante detalje, der kan hentes i Dietrich von Stades note. For mens middelalderlige bøger fra andre klostre

<sup>39</sup> Thott 8 8° er det eneste håndskrift, der er identificeret som stammende fra Altkloster i Buxtehude i Sigrid Krämer: *Handschriftenerbe des deutschen Mittelalters*, 1, München 1989 (= *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz*, Ergänzungsband 1), s. 143. Krämer har oversat et enkelt håndskrift, der allerede var kendt som stammende fra Altkloster i Buxtehude, da hun skrev sit store værk, jf. nedenfor.

<sup>40</sup> Jf. *Die Frauenklöster in Niedersachsen, Schleswig-Holstein und Bremen*, bearbejdet von Ulrich Faust (= *Germania Benedictina*, 11), St. Ottilien 1984, s. 154, og Martin Jank, *Der Weg der Evangelienhandschrift von Buxtehude-Altkloster in die Königliche Bibliothek zu Kopenhagen, Eine Buxtehuder Evangelienhandschrift. Die vier Evangelien in einer mittelniederdeutschen Übersetzung des 15. Jahrhunderts aus dem Alten Kloster*, Buxtehude 1992 (= *Buxtehuder Notizen*, 5), s. 31f.

i de første hundrede år efter reformationen enten samlede støv, var blevet maltrakteret eller havde fundet nye hjem i fyrstelige og lærde ejeres biblioteker, var der fortsat håndskrifter i Altkloster indtil efter midten af 1600-tallet. Pastor Heribertus von Schapen gjorde i hvert fald nogle af dem til sine. Hans enke overlod det ene af dem til Dietrich von Stade, der først og fremmest var interesseret i tyske håndskrifter, men som utvivlsomt har bladet alt, hvad enken sad inde med, igennem – ellers ville han ikke kunne fastslå, at de andre gamle bøger, han forefandt, var på latin og altså heller ikke udelukke, at der ikke var mere at hente for ham som germanist. Uheldigvis har han ikke oplyst eftertiden om indholdet af de latinske bøger, men at de var til stede og var det i stort antal dokumenteres af et par lister over klostrets pretiosa udarbejdet efter opløsningen. Af en opgørelse fremgår det således, at der endnu i 1669 befandt sig 19 store pergamenthåndskrifter, 4 hymnebøger samt et håndskrift med det Ny Testamente indbundet i et pragtbind i klostret.<sup>41</sup> Var Thott 143 2<sup>o</sup> et af dem?

De 24 håndskrifter, der stadig eksisterede efter klostrets opløsning, vidner om, at Altkloster var i besiddelse af mange middelalderlige bøger. De vidner også om, at man har passet på dem, så længe man havde mulighed for at gøre det. Omvendt viser Dietrich von Stades note, at forholdene ændredes efter opløsningen, hvor de gamle katolske bøger kom ud af klostrets århundredegamle kontekst og endte i en evangelisk præsteenkes varetægt, uden nogen form for klausur, prisgivet den ny tid og i mere end en forstand åbne for omverdenen. Og i modsætning til andre steder var der åbenbart ingen fyrste, der lagde beslag på dem for at indlemme dem i sit bibliotek.

Så bøgerne blev spredt. En indirekte bekræftelse på det kan man se i det faktum, at så få af dem endnu kendes – eller har kunnet identificeres, for de er ikke nødvendigvis gået tabt, men blot ikke genkendelige som bøger fra klostret i Buxtehude, der ikke synes at have markeret ejerskab af bøger med *ex libris*. En direkte bekræftelse giver naturligvis Dietrich von Stades eksempel. Muligheden for, at et håndskrift fra Buxtehude er kommet inden for Capellus' rækkevidde, er således til stede. Og der er, så vidt jeg kan se, ikke nogen bedre mulighed at pege på inden for samme korte radius. Egentlig heller ikke inden

<sup>41</sup> *Die Frauenklöster*, s. 152. – I Niedersächsisches Landesarchiv – Staatsarchiv Stade findes under signaturen Rep. 5a Fach 369 Nr. 8 dels et "Inventarium deß Kirchen-Ornats de anno 1650", dels to enslydende eksemplarer af den her omtalte "Verzeichnis des Kirchen-Zieraths allhier zum Altenn Closter", dateret 9. november 1669. Jeg takker Robert Gahde og Staatsarchiv Stade varmt for oplysninger om og kopier af disse kilder.

for en længere. Det benediktinske nonnekloster i Buxtehude havde siden sin grundlæggelse været hjemsted for fyrstedøtre og andre adelige kvinder. Klostret havde en status, der gjorde, at en bog som Thott 143 2° naturligt endte der.

Dette sidste beviser det såkaldte “Margrete Skulesdatters Psalter”, der er nævnt tidligere og nu befinder sig i Berlin. Det kom til Buxtehude som gave fra en mand, der kaldes *miles*, soldat eller ridder, i den giver-notits, der er nedfældet sidst i bogen: “Denne bog skænkede Henrik fra Itzendorpe, ridder, til de i Kristus hengivne jomfruer i Buxtehude i det Herrens år 1362, på vigilien for den salige jomfru Marias bebudelse, til helse for hans sjæl”.<sup>42</sup> Hvordan og hvor giveneren Henrik selv har erhvervet dette psalter er ikke oplyst. Itzendorpe ligger på fastlandet syd for Norderney i Østfriesien. Man kan således konstatere, at han for at aflevere psalteret til de fromme kvinder i Buxtehude må have tilbagelagt en afstand, der var betydeligt længere end den, Dietrich von Stade tilbagelagde for at hente sit tyske håndskrift godt et par hundrede år senere.

### *Capellus' hånd*

En afstand af en helt anden orden er der mellem den bog, den ukendte nonne engang læste, og den, vi nu studerer som håndskriftet Thott 143 2°. For hende var psalteret en visdomskilde og vej til frelse, og ting, som var indlysende for hende, er ubegribelige for os. Vi fattes hendes lys, og må læse hendes bog med de lag, historien har lagt på den og os.

Et lag blev lagt af Rudolphus Capellus, der prentede sine tal i bogens margener, side efter side, i næsten alle tilfælde så tæt på et illumineret initial, at tallet stikker i øjnene. Han satte dem ikke, som von Seelen mente, som tælling af illuminerede initialer, men for at nummerere salmerne. Nummereringen fulgte hans protestantiske Bibel, ikke håndskriftet. Det har forskånet nogle få initialer for hans tal, nemlig to steder i de egentlige salmer, og ved alle initialer i den efterfølgende

<sup>42</sup> Ms. 78 A 8 f. 158v: “Istum librum legauit dominus Hinricus de Itzendorpe miles religiosus in christo virginibus in Buxtehuda sub annis domini millesimo cclxii° in vigilia beate marie virginis annunciationis in remedium sue anime”. I striden om ærkebispesædet i Bremen mellem Gotfridus (Gottfried von Arnsberg) og Mauritius (Moritz von Oldenburg) kæmpede den ellers vistnok ukendte giver på sidstnævntes side. Han optræder i året 1349 som *miles strenuus* og hærfører i kamp mod Stade i *Historia Archiepiscopum Bremensium*, jf. Erpold. Lindembrogius: *Scriptores rerum germanicarum septentrionalium vicinorumque populorum diversi*, Frankfurt 1609, s. 129.

sektion med andre tekster. To steder har han sat sine spor på græsk. På f. 185r–185v har han i margenen ud for Marias *Magnificat*, lovsangen hentet fra Lucas-evangeliets 1. kapitel vers 46–56, kopieret den græske grundtekst. Det samme har han gjort ud for den efterfølgende tekst, Simeons lovsang *Nunc dimittis servum tuum domine*, fra Lucas-evangeliets 2. kapitel vers 29 til 32, “Nu sender du din tjener bort, Herre”.

Herren sendte imidlertid endnu ikke denne hans sene tjener bort fra bogen. Det er nemlig også Capellus, der skrev overskriften over bogens sidste tekst, *Precatio*. Det var formentlig også ham, der lavede det uskønne D som substitut for initialen ved starten af teksten samt de talrige L'er i omkvædet *Libera me*, som den middelalderlige kopist undlod at skrive i forventning om at det ville blive gjort af en illuminator. Capellus prentede tillige bogens sidste linjer og ord, Amen. Det var også ham, der satte overskriften over bogens første tekst, *Reliquiarum enumeratio*, øverst på første blads forside. Han fik således både det første og det sidste ord – eller tog sig retten til at skrive dem.

Capellus har således i høj grad tilføjet håndskriftet sine mærker og ar, men han kan ikke gøres ansvarlig for det hærværk, der blev udøvet, da bogen fik sit nuværende bind. Han skrev noget til. Ved indbindingen fjernede man noget. Bladenes kanter blev beskåret og snittet forgyldt. Beskæringen har ændret bogens dimensioner og fjernet den øverste del af initialerne på kalenderens sider samt af Kyriets K på f. 190v. Forgyldningen har givet bogen en aura af en anden tid, end den, den var skabt i.

Den omstændighed, at Capellus selv tilføjede en slutning på *Libera me*-bønnen på håndskriftets sidste side, viser, at det ikke har mistet hele læg eller enkeltblade af pergament siden hans tid. Håndskriftet slutter i sin nuværende form med en komplet kvaternion, og der er ikke spor, der indikerer, at der har været mere. Von Seelen oplyser, at Capellus har skrevet nogle noter sidst i håndskriftet. Det må være på et blad, måske løst og givetvis af papir, der er gået tabt ved indbindingen, for det ses ikke længere. Kun den yngre Capellus' seddel med bibliografiske optegnelser er bevaret. Den var også med i Lübeck, da von Seelen lånte håndskriftet, for han har tydeligvis overtaget referencerne til Reimann, Tetzl og Struve i sit skrift fra den.

At håndskriftet var indbundet på Capellus' tid, tager jeg for givet af flere grunde. Ingen har bemærket, at det ikke var det, og var det ikke sket før, ville det være blevet nævnt i auktionskatalogen, der i forbindelse med trykte bøger opererer med rubrikken *ungebunden und geheffete Sachen* og utvivlsomt ville oplyse det samme om et håndskrift, hvis



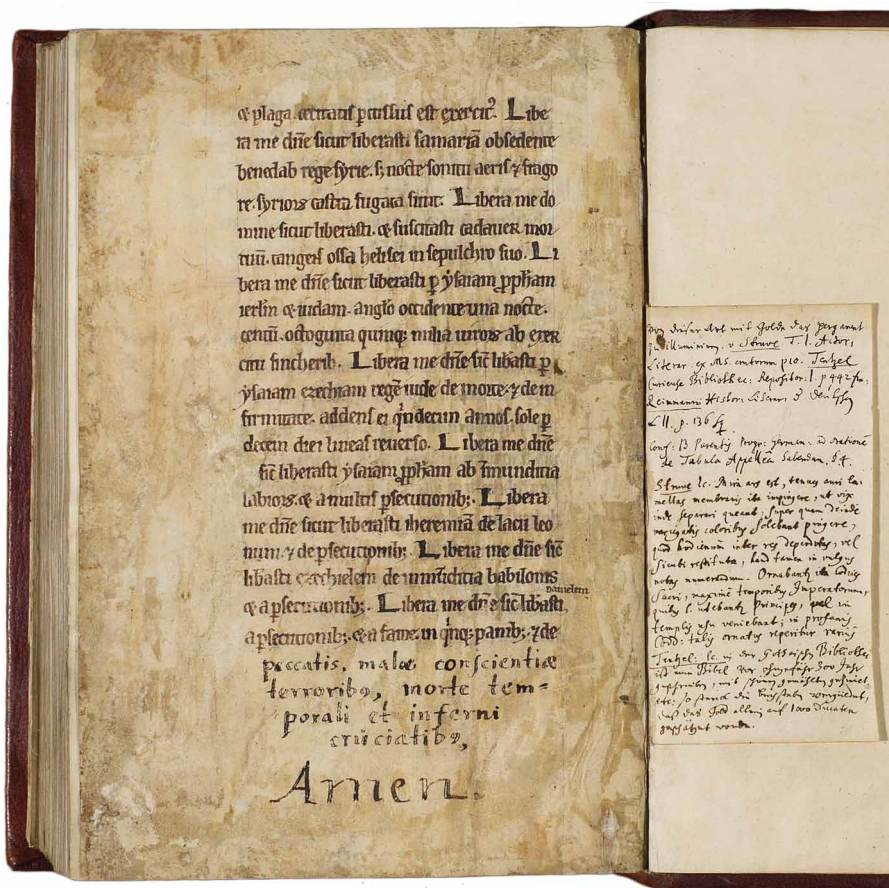


Fig. 8: Håndskriftets sidste side med slutningen af bønnen *Libera me*. Thott 143 2<sup>o</sup> f. 199v. Til højre den indsatte seddel med Dietrich Matthias Capellus' bibliografiske optegnelser.

det var tilfældet. Af tavsheden om det forrige bind hos dem, der har haft det i hænderne, kan man nok tillade sig at slutte, at det har været relativt upåfaldende, i hvert fald i tidens egen optik. Det nuværende bind må antages at være fra Otto Thotts tid.<sup>43</sup>

<sup>43</sup> En britisk ekspert i bogbind, som jeg konsulterede i 2008, fastslog, at bindet er engelsk og formentlig fra 1720'erne. Det stemmer unægtelig dårligt overens med håndskriftets nu dokumenterede tilstedeværelse i Hamburg.

*Relikvielisten*

Også relikvielisten har som nævnt været udsat for en slags hærværk: ejerens navn er udraderet. Hvornår det er sket, kan ikke fastslås. Rudolphus Capellus har vistnok et enkelt sted benyttet skrabeekniven for at korrigere et navn,<sup>44</sup> men tillige at gøre ham ansvarlig for borttraderingen af relikvielstens ejernavn, er næppe rimeligt. Hvad der kan fastslås er, at skaden var sket, da von Seelen arbejdede med håndskriftet. Han fortæller, at “ejerens navn er udraderet, så det overhovedet ikke kan læses. Hvorfor, ved jeg ikke”. Så von Seelen har ikke set mere, end vi kan se. Faktisk har han observeret mindre, end man kan, for han har oversat de tre bogstaver dns med en streg over, forkortelsen for *dominus*, hr. eller herre. De viser, at ejeren af de opregnede relikvier var en mand og ikke en kvinde. Eller en kirke eller et kloster. Om han var lægmand, gejstlig, måske prælat kan næppe afgøres, men hans imponerende samling af relikvier viser, at han var privilegeret: med al den kraft og potentielle bistand, han havde ved hånden i sine relikvier, har han haft grund til at føle sig tryk i næsten enhver situation. Samlingen repræsenterede også en mere håndfast, jordisk værdi, så han har også været formuende. Om han tillige har været håndskriftets ejer, er et andet spørgsmål. Ellen Jørgensen placerer ham først i listen over ejere og daterer hånden til slutningen af 1100-tallet. Dateringen er jeg stærkt tvivlende overfor. Efter min opfattelse er listen hverken skrevet af eller for relikviernes ejer – men derimod af håndskriftets ejer. At sidstnævnte noterer, at den borttraderede herre ejer – skrevet i præsensform og tredje person ental – de anførte relikvier, kan der være flere grunde til, bl.a. den nærliggende, at man kunne få brug for den kraft og hjælp, relikvierne som livline til de hellige hos Gud kunne yde et jordisk menneske i nød. – Om relikvielisten kan tilføjes, at navnet Katerina er stavet med K og ikke C – måske et svagt indicium for, at listen er skrevet i det nordlige Europa. Desuden, at den inkluderer et relikvie af de elleve tusinde jomfruer.

*Hertug Erik-notitsen*

En berigelse af håndskriftet, og ikke hærværk, er den indføjede notits i kalenderen om hertug Erik af Jyllands død den 27. maj 1272. Om den er der ikke megen oplysning at hente hos de lærde i 1600- og 1700-tal-

<sup>44</sup> På f. 175v, hvor rubrikken er rettet til *Canticum Hannæ*.

let. Capellus hæfter ingen note på den, men det er antagelig notitsen, der har ledt ham til at mene, at håndskriftet er fremstillet i Danmark eller Holsten.<sup>45</sup> Von Seelen citerer notitsen ukommenteret i en note og bemærker i sin tekst, at den er skrevet i en anden, senere hånd end hovedteksten. Fabricius har kopieret den i sin faksimile og markeret, at det er en tilføjet indførsel.

Det bemærkelsesværdige ved indførslen er ikke, at den er der, men at der kun er denne ene. Hvem ville mindes hertug Erik på årsdagen for hans død – og ingen andre på årsdagene for deres? Hertug Eriks mor, Mechtilde, er blevet foreslået som den, der indskrev notitsen eller fik den indført. Men ville hun ikke mindes sin anden døde søn, Valdemar, der var hertug af Jylland før Erik? Ville hun ikke mindes sin dræbte ægtemand, kong Abel? En alternativ forklaring kan være, at notitsen er indført i bogen i et kloster, som stod i særlig gæld til netop hertug Erik, fordi han havde givet det sin særlige støtte. Hvis støtten havde afgørende betydning for klostrets liv og virke, ville det give mening, at hans og kun hans dødsdag blev indskrevet i psalterets kalender, mens andre, knap så betydningsfulde donatorer kunne indskrives i klostrets *liber daticus*. Et solidt argument for en sådan hypotese kan man hente i den anonyme kvindes bøn, der placerer bogen i et kloster. Et supplerende og mere spinkelt kan man måske hente i den omstændighed, at den eneste anden tilføjede indførsel i kalenderen er den til erindring om de elleve tusinde jomfruer, der snarere peger i retning af et kloster for kvinder end et for mænd.

Om de to notitser skal kun tilføjes, at de ikke er skrevet i samme hånd. Den længste, om hertug Erik, består af ti ord og et årstal, den anden kun af tre ord. Det er et beskedent grundlag for en palæografisk analyse, og især for en datering. Efter mit skøn kan hertug Erik-notitsen godt være indført kort efter hans død i 1272. Notitsen om de elleve tusinde jomfruer er antagelig senere.

### *Libera me domine*

Håndskriftets sidste tekst på f. 194v–199v er kopieret uden rubrik og uden anden angivelse af dens indhold. Capellus har givet den overskriften *Precatio*, uden tvivl hans eget valg. Bortset fra salme 118 (119), der

<sup>45</sup> Jf. von Seelens afhandling s. 191, med citat fra et ikke længere eksisterende blad i håndskriftet.

optager 18 sider fra f. 144r til 153v, er der tale om håndskriftets længste enkelttekst.

Det er med det gentagne *Libera me domine*, "Fri mig, Herre", en insisterende og robust tekst i et formelagtigt, men billedrigt sprog, rettet til "den almægtige Gud Fader og Søn og Helligånd, den ubeskrivelige Treenighed i tre personer, som er og var og skal komme på dommens dag". De mange bønner fremføres til frelse for hele det *me*, som Herren anråbes om at befri fra alle synder og dødelighed samt at værne mod ethvert onde, indvortes og ydre, "fra min fodsål til mit hoveds isse". Tekstens stemme optræder ikke som "jeg", men alene som objekt for den frigørelse, Herren anråbes om.

*Libera me domine* følges teksten igennem af *sicut liberasti*, "sådan som du gjorde", med en efterfølgende henvisning til en handling eller person i Bibelen. Det gøres systematisk og giver teksten en stram struktur og teologisk indhold. Først sammenlignes der med Skabelsens seks dage, dernæst med ærkeenglene og englenes ni ordener, og derefter med en lang række bibelske personer. *Libera me domine, sicut liberasti* forener således bøn og Bibel. Metoden kan illustreres med tekstens første bøn: "Fri mig, Herre, fra alle sjælens og legemets laster, sådan som du på seks dage skabte alle skabninger. Fri mig, Herre, sådan som du på den første dag gjorde med lyset, og sådan som du adskilte det fra mørket, altså dagen fra natten, det vil sige de fuldkomne engle fra de ufuldkomne; adskil på samme måde mig fra al Satans og djævelens og dæmonernes og deres ledsageres magt".

Teksten er en variant af den såkaldte *Oratio Sancti Brandani*, Sankt Brendans bøn, der kendes i flere versioner.<sup>46</sup> Den findes overleveret i håndskrifter fra 900-tallet og fremefter, herunder flere fra 1300- og 1400-tallet. Der er betydelige forskellige i de forskellige kilder – der er tale om en fleksibel teksttype, hvor eksempler kan føjes til eller udelades. Hvornår den er føjet ind i Thott 143 2° er vanskeligt at afgøre, fordi skriften imiterer håndskriftets primære hånd. Mit indtryk er, at den er sen, måske fra 1300-tallet, måske endda senere.

*Libera me*-teksten har påkaldt sig forbløffende lidt opmærksomhed. Måske fordi glansen i denne sidste del af håndskriftet i bogstavelig forstand er gået af håndskriftet: der er afsat plads til et stort initial ved

<sup>46</sup> *Oratio Sancti Brandani* er udgivet af P. Salmon i *Testimonia orationis christianae antiquioris*, edd. P. Salmon & al., Turnholti 1977 (= *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis*, 47). Teksten i Thott 143 2° er ikke identisk med nogen af de versioner, Salmon har udgivet, og håndskriftet er ikke blandt de 54 tekstkilder, Salmon anfører i sin introduktion.

**M**anducauerunt & adorauerunt omnes  
pingues terre. in conspectu eius cadent  
omnes qui descendunt in terram.

**E**t anima mea illi uiuet. & semen meum  
seruet ipsi.

**A**nnunciabitur domino generatio uen-  
tura. & annuntiabunt celi iusticiam  
eius populo qui nascetur. quem fecit  
dominus. **Psalmus dauid.**



**DOMINVS** regit  
me & nichil michi de-  
erit. in loco pascue  
ibi me collocauit.

**S**uper aquam refectiois educauit me.  
animam meam conuertit.

**D**eduxit me super semitas iusticie. pro-  
pter nomen suum.

**N**am & si ambulauero in medio umbre  
mortis. non timebo mala quoniam tu  
mecum es.

Fig. 9: Salme 22 (23), *Dominus regit me*, "Herren er min hyrde". Thott 143 2° f. 36v.

tekstens begyndelse og til forgyldte L'er hele vejen gennem de, men de er ikke blevet lavet. Capellus har siden udfyldt de tomme rum med blæksorte L'er og derved bibragt teksten et ekstra dystert, ikke gyldent skær.

For håndskriftets historie er især én detalje vigtig: teksten slutter brat midt i en sætning i sidste linje på f. 199v, på et sted, hvor *sicut*-eksemplificeringen er nået til profeterne. Hvis forlægget, som man må antage, også har haft eksempler fra det Ny Testamente, var der altså endnu lang vej til det sidste *Libera me* og *sicut liberasti*. Blad 199 er som nævnt det sidste i en komplet kvaternion. Det er derfor et spørgsmål, om håndskriftet engang har haft et eller flere læg med tekstens fortsættelse. For denne nærliggende mulighed taler, at en ufuldstændig tekst har begrænset brugsværdien. Imod taler især, at den palæografiske efterbehandling af teksten åbenbart er blevet opgivet. Årsagen til det kan man muligvis finde i den omstændighed, at teksten ikke alene slutter, men faktisk også var brudt sammen i hænderne på den ukendte skriver, der i de sidste linjer havde fået Jeremias anbragt i en løvekule, glemt Daniels navn og ladet Herren fri ham for forfølgelser og sult med de fem brød. Måske fik det nogen til at stoppe projektet? Som det er, må man nøjes med at konstatere, at håndskriftet ikke rummede mere af bønnen, da Capellus ejede det, for det er ham, der har suppleret og afrundet den afbrudte tekst efter *Et a fame in quinque panibus et de* med ordene *peccatis, malæ conscientie terroribus, morte temporali et inferni cruciatibus, og Amen.*

### *Suscipere digneris*

Den anonyme kvindes bøn har sin egen styrke, fordi den kommer fra en kvinde, der *de profundis* anråber sin treenige Gud og gør det muligt for os andre at høre hendes stemme. Hun er den, der taler mest direkte til os, fordi hun også træder frem som person. Hun har sin Gud, men har også haft en far og mor, brødre og søstre i sin slægt, åndelige søstre og brødre i sin orden. I hendes univers har også hertug Birger, *Byrgerus dux*, en plads, kvinden fortæller blot ikke hvilken. Hun røber heller ikke, hvem hun selv er.

Bønnen har også sin egen plads, på versosiden af det oprindeligt ubeskrevne blad 16. Placeringen er velvalgt, eftersom kvinden i sin bøn frembærer de salmer, der begynder med *Beatus vir* på opslagets modstående side, som offergave til Treenigheden. Bønsidens layout har

samme struktur som siderne i det øvrige håndskrift, med 2 parallelle, vertikale linjeringer på hver sin side af tekstrummet. Som i det øvrige håndskrift er teksten skrevet på – og ikke under – første linje. Men i modsætning til salmedelen er der kun markeret 20 linjer på bøsiden, mod 21 linjer på salmesiderne. Også i dimensionerne er der forskelle. Afstanden fra øverste til nederste linje er på bøsiden er 19,7 cm, mod ret konstant 18,3 cm på salmesiderne. Skriftbredden, målt som afstanden mellem de vertikale streger, der afgrænser tekstrummet, er på bøsiden 11,3 cm, på salmesiderne 10,8. Det er ikke ubetydelige forskelle, og man kan konkludere, at bøsiden imiterer de primære teksteles layout, men uden at ramme det præcist.

En palæografisk analyse vanskeliggøres af tekstens korthed – fænomener, man gerne ville studere, forekommer ikke i de 17 linjer. Det kan dog konstateres, at skriveren ikke anvender diftongen *ae*, hverken som to bogstaver eller sammenskrevet som *æ* eller som *e-caudata*. Blandt andre særegne træk bemærkes brug af majuskel *R* midt i Marias navn i linje 4 – men ikke majuskel *M* ved navnets begyndelse, skønt tekstens eneste andet navn, *Byrgeri* i linje 6, skrives med stort *B*. Karakteristisk for hånden er desuden den konsekvente sammenskrivning af *or*, også i ord, hvor bogstaverne optræder i dobbelt følge, som i *sororum*. Karakteristisk og i høj grad særegen er endelig forkortelsen for *et* eller *atque*, begge svarende til *og* på dansk. To steder er *et* skrevet med hele bogstaver. I middelalderlige håndskrifter gengives *et* ofte forkortet, enten kontraheret som *&* eller med den tironiske forkortelse, der ligner tallet 7, med eller uden tværstreg. Hvordan man grafisk skal tolke det tegn, der optræder første gang som næstsidste led i anden linje og derefter 12 gange, er ikke klart. Størst lighed har det med det enklitiske ord for *og*, som optræder som sidste led i ordet *pro/pinquisque* i linje 15–16. Man kan om palæografien konkludere, at den er mere ambitiøs i sit anlæg end i udførelse – at også den imiterer sit forlæg i håndskriftets primære dele, men ikke rammer det præcist.

Af egentlige skrivefejl er der vistnok kun en enkelt, et manglende *i* i *enim* i linje 13, men teksten rummer andre sproglige særheder. I *Ego miserrima & peccatrix* sidestilles således et adjektiv og et substantiv; *miserrima peccatrix* ville falde mere naturligt, svarende til det efterfølgende *pro me misera peccatrice*. Særegen er også linje 11-12: *quicquid aures tue pietatis digne pulsauero mihi misericorditer concede*, med dobbelt objekt for et verbum, der kun kan bære et. Et grænsetilfælde er bønnens sidste sætning, hvori subjektet *hec oblatio* i ental forenes med verberne *proficiant* og *prosint* i flertal.

Jeg kan med udgangspunkt i ovenstående ikke se de træk, der fik Jørgensen til at datere teksten til 1200-tallets begyndelse og udelukke, at bønnens *Byrgerus dux* kan være Birger Jarl den yngre.<sup>47</sup> Jeg mener tværtimod, at det, der kan observeres, placerer bønnen sent i århundredet, og at det er Birger Jarl den yngre, hvis sjæl den anonyme kvinde inkluderer i sin bøn.

De uregelmæssigheder, skrift og tekst fremviser, skyldes ikke hast, for bønnen er ikke skrevet som en spontan indskydelse. Indledningsformlen *Suscipere digneris* havde været anvendt i hvert fald siden 800-tallet, hvor bl.a. Prudentius, biskop af Troyes, brugte den som indgang til sit *Breviarium Psalterii*. Frem til middelalderens slutning blev en bøn indledt med *Suscipere digneris* indskrevet i talrige håndskrifter, men i mange variationer. Ofte i psalterhåndskrifter, hvor den undertiden introduceres med rubrikken *oratio ante psalterium*, "bøn før psalterlæsningen".

Den anonyme kvindes bøn afspejler således en lang tradition og er fremført med ord, der ikke kun var hendes. Men det er stadig hendes bøn, og den kan skelnes fra andres, der ligner den, ved de særlige træk og udtryk, den fik i netop hendes håndskrift. Det gælder i formel henseende den allerede nævnte formulering *quicquid aures tue pietatis digne pulsauero*. Metaforen *aures tuae pietatis pulsare*, "at banke på din omsorgs ører" anvendes vistnok første gang i et brev af Bernhard af Clairvaux i 1100-tallets første halvdel. En formulering som i kvindens bøn, med et objekt for det, der bankes på for, har jeg med en enkelt bemærkelsesværdig undtagelse ikke mødt i andre kilder, men det kan på det givne grundlag ikke udelukkes, at den findes i flere.<sup>48</sup>

Undtagelsen er det flere gange nævnte håndskrift i Kupferstichkabinett i Berlin 78 A 8, det såkaldte "Margrete Skulesdatters psalterium".<sup>49</sup> Berlinerhåndskriftet er et halvt århundrede yngre end det Thottske,

<sup>47</sup> Ellen Jørgensen gjorde i GLIM s. 32 selv opmærksom på, at skriften i bønnen havde præg af imitation. At hun udelukkede en datering af skriften, der var senere end 1200-tallets begyndelse, forekommer ulogisk. – Jeg bringer en varm tak til professor Richard Gameson, University of Durham, for frugtbare drøftelser gennem årene af såvel dette som andre spørgsmål vedrørende middelalderlige håndskrifter af engelsk oprindelse i KBs samlinger.

<sup>48</sup> En systematisk kortlægning af kilder og typologi for bønner indledt med *Suscipere digneris* findes mig bekendt ikke. Jeg har i min søgning benyttet databaserne *In Principio, Library of Latin Texts*, den elektroniske udgave af *Patrologia Latina* og desuden konsulteret trykte kataloger og værker, bl.a. Victor Leroquais: *Les Psautiers manuscrits latins des bibliothèques publiques de France*, I–II, Mâcon, 1940–1941.

<sup>49</sup> Jf. Jørgensen 1911, s. 231. Jf. desuden A. Filip Liljeholm: Drottning Rikissa Birgersdotters Andaktsbok, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, 45, 1958, s. 129–140; og



men er bygget op som dette, med en kalender, en sekvens af billeder, det egentlige psalter, og en sektion med andre tekster, der nøje svarer til dem, der findes i Thott 143 2°, herunder et alfabet og Pater noster. Sidstnævnte er værd at bemærke. Mere påfaldende er det imidlertid, at bønnen *Suscipere digneris*, der er indført på håndskriftets sidste side i en yngre hånd, udviser en sådan grad af overensstemmelse med teksten i Københavnerpsalteret, at det næppe kan være tilfældigt. Konklusionen synes at være, at bønningen i det ene må have været model for bønningen i det andet, eller at de er kopieret efter et fælles forlæg. Denne proces kan ikke have fundet sted i Buxtehude, for *Suscipere digneris* var allerede skrevet ind i Berlinerhåndskriftet, da det kom dertil i 1362. Man må derfor antage, at de to håndskrifter har befundet sig på samme sted en gang tidligere i historien, at de derefter har fulgt hver deres vej – for så igen, måske, at blive forenet i Buxtehude. Hvor det første møde fandt sted er et ubesvaret, men bestemt ikke uinteressant spørgsmål, for Berlinerpsalterets unavngivne ejerinde inkluderer “min fars og min moder, hertuginde .I.s sjæl” i sin bøn. Hvis hertuginde .I. er identisk med hertuginde Ingeborg, er den bedendes far med stor sandsynlighed identisk med Birger Jarl den yngre.<sup>50</sup>

Helt uden sidestykke er bønningen i Thott 143 2° således alene i tekstens centrale del – bønningen for kvinden selv, efterfulgt af bønner for hendes nærtstående. Den har en hierarkisk struktur, der kendes fra andre bønner, men indholdet er hendes: først bedes der for det talende jeg selv, dernæst for hendes fader og moder, så for hertug Birger, derefter for hendes kødelige brødre og søstre, så for alle hendes slægtninge, og til sidst for alle brødre og søstre og tilknyttede personer af den orden, kvinden tilhører. Det er kun hertug Birger, der nævnes ved navn. Han er desuden den eneste, hvis relation til kvinden ikke anføres. Han optræder højt i hierarkiet, efter kvindens forældre og før hendes søskende og andre slægtninge. Men netop *ikke* som hendes familie.

Det fremgår af hendes ord, at den bedende er en kvinde, at hun tilhørte en orden, og at både hendes mor og far og flere af hendes søskende var døde. Man kan af hendes ejerskab af et psalter som Thott 143 2° nok også udlede, at hun har tilhørt samfundets højeste lag. Man kan endvidere tillade sig at slutte, at hun ikke, før hun gik i kloster, har haft

Nigel Morgan: *Early Gothic manuscripts [I] 1190–1250*, Oxford & London 1982 (= *A survey of manuscripts illuminated in the British Isles*, ed. J.J.G. Alexander, vol. 4, 1), s. 84f., no. 35.

<sup>50</sup> Jeg har studeret håndskriftet i Berlin i juli 2011 og håber at vende tilbage til forholdet mellem de to håndskrifter ved en senere lejlighed.

en ægtemand og børn, der var døde fra hende, for i så fald ville hun have fremført bønner også for deres sjæle.

Alene dette sidste udelukker en identifikation af bønnens kvinde med Mechtilde. Men det gør det ikke umuligt, at denne har haft en tilknytning til psalteret, og at det er gennem den, man skal søge forklaringen på, at den anonyme kvinde i sin bøn medtog hertug Birger. Hun kan have ejet det og givet det i arv til et af sine børn. Mechtilde døde i 1288. Da var de to mænd, hun havde været gift med, og de tre sønner, hun havde født, alle døde. Om hendes datter, Sofie, overlevede hende, vides vistnok ikke. Hvis Mechtilde og Abel havde andre døtre, der gjorde det, ville en af dem kunne være psalterhåndskriftets ejer og bønnens stemme, og give en forklaring på hertug Birgers navn i bønningen: han havde været gift med hendes mor og kan i en periode haft en rolle i hendes liv, der berettiger ham til netop den plads, han har i hendes bøn. Dette er en hypotese, hvis åbenlyse svaghed er, at historikerne ikke synes at kende til en sådan yngre datter af kong Abel og Mechtilde. Kai Hørby taler ganske vist i sin disputats om en påtænkt ægteskabsforbindelse "med en af kong Abels døtre", men der savnes belæg for flertalsformen i den kilde, han henviser til.<sup>51</sup> Det udelukker ikke, at hun har eksisteret – en kongedatter, der af ukendte grunde ikke blev giftet bort, men valgte eller fik et liv som nonne i et kloster, har ikke nødvendigvis sat sig genkendelige spor i historien.

Hertug Birgers navn i bønningen knytter kvinden til ham, men ikke håndskriftet til Sverige. Med de middelalderlige spor, håndskriftet indeholder, med det, der vides om Abels og Mechtildes efterkommere, samt det, der her er fremdraget om håndskriftets senere historie, må det anses for mest sandsynligt, at det har hørt hjemme i Sønderjylland, Holsten eller et andet sted i det nordtyske område. Først som kvindens personlige psalter, efter hendes død formentlig som hendes klostres kollektive ejendom. Måske i Buxtehude.

Et Folkungepsalter er det, efter min opfattelse, ikke. Skulle nogen nære ønske om at genbruge det således fritstillede navn, bør det overvejes, om det kunne være dækkende for psalterhåndskriftet i Berlin. Skulle jeg foreslå et andet navn til det i København, ville det nok blive kong Abelslægtens psalter.

<sup>51</sup> *Status regni Dacie, studier i Christofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik 1252–1319*, 1977, s. 24, med henvisning til Håkan Håkansson's Saga, som jeg har læst efter *Oldnordiske Sæger*, 10, 1836, s. 35. Hørby henviser s. 149 til den islandske tekst i *Icelandic sagas*, II, ed. G. Vigfusson, London 1887, s. 268, som jeg takker Jón Eiríksson for at have gennemlæst for mig.



## SUMMARY

ERIK PETERSEN: *Suscipere digneris*. A find and some hypotheses on the Copenhagen Psalter Thott 143 2° and its history.

The Copenhagen Psalter Thott 143 2° has often, and rightly, been praised as an outstanding example of the subtlety and artistic quality of Romanesque art in manuscripts. Its illumination, the saints of its calendar and litany place it in an English context. Two added elements, an obituary notice on the death in 1272 of Eric duke of Jutland, son of the Danish king Abel, and a prayer of an anonymous woman, link the codex to Medieval Denmark and Scandinavia as well. Addressing the Holy Trinity with the words *Suscipere digneris* the woman prays for herself, *pro me misera peccatrice*, and for the souls of her father and mother, of her brothers and sisters, of all members of her family, and for the souls of all brothers and sisters and *familiares* of her order. She also prays *pro anima Byrgeri ducis*. The occurrence of duke Birger, or Birger Jarl, in her prayer has given the book the name “Psalter of the Folkungar”, in particular in Scandinavian scholarship. The assumptions have been that the Psalter belonged to the Swedish aristocratic family of the Folkungar, that the duke Birger mentioned in the prayer was the older member of the family bearing that name (d. 1202), and that the book later passed to Mechtilde, the mother of duke Eric and widow of king Abel killed in 1252, who married the younger duke Birger in 1261. Duke Birger died in 1266, Mechtilde in 1288.

The fate of the Psalter from the end of the 13th century until it entered the huge library of count Otto Thott (1703–1785) has been entirely unknown. There are, however, a couple of clues to its history, one in the codex itself and one external, which do cast some light on its whereabouts. The first is a small piece of paper with bibliographical notes from the 18th century inserted at the very end of the codex. The second is

an elaborate copy of the calendar and the prayer that I became aware of while working on the German humanist and theologian Johann Albert Fabricius (1668–1736) and his manuscripts. It could be proved that the copy was made in Fabricius' own hand between 1720 and 1736. Since I knew that Fabricius did not leave Hamburg at any time during these years, it could also be proved that the Copenhagen Psalter must have been present in the city at least for some time in the same period. The codex did not belong to Fabricius, and since he left no information about it apart from the copy itself, I was not able to determine how he had had access to it.

The answer was to be found in a hitherto unnoticed treatise *De Psalterio Manuscripto Capelliano ob singularem elegantiam commemorabili observatio*, written by Johann Heinrich von Seelen (1687–1762) and published in the third volume of his *Meditationes Exegeticae, quibus varia utriusque Testamenti loca expenduntur et illustrantur*, Lübeck 1737. Von Seelen's treatise is based on an autoptic study of the codex. He informs his readers that the codex once belonged to Rudolphus Capellus (1635–1684), professor of Greek and History at the Gymnasium Academicum in Hamburg. Von Seelen gives a detailed description of the codex, which leaves no doubt about its identity with the Psalter now in Copenhagen. He also states that the codex was sent to him for his use and information by his friend Michael Richey (1678–1761) in Hamburg. Michael Richey had been a colleague and close friend of Fabricius, who must have copied the codex while it was in Richey's library. After Rudolphus Capellus' death it passed on to his son Dietericus Matthias Capellus (1672–1720), who noted down the bibliographical notes on the sheet of paper attached to the codex. It was sold by auction as part of the *bibliotheca Capelliana* in Hamburg in 1721, and it will have been on that occasion that Michael Richey acquired it.

It is not known where and how Rudolphus Capellus acquired the Psalter. Von Seelen called it *Capellianum*, because Capellus was the first owner known to him. In the present paper the old Benedictine nunnery in Buxtehude, *Altkloster*, is suggested as the likely previous home of the codex. The short distance from Hamburg to Buxtehude, Capellus' limited radius of action, and the fact that Altkloster was dissolved as a catholic monastery exactly in the period when Capellus acquired the codex is adduced in support of the hypothesis. In addition, archival material in Stade confirms that there were still several medieval manuscripts in the monastery when it was dissolved as a consequence of the Peace of Westphalia. Only one of them has been identified – actually another manuscript that found its way into the Thott collection in Copenhagen. This manuscript, Thott 8 8° with a late medieval German translation of the New Testament, contains a note in the hand of its first modern owner, Dietrich von Stade (1637–1718), which attests the presence of medieval books in Altkloster even as late as in 1696. They had been taken over by the first Lutheran minister in the former monastery and were in the custody of his widow when Dietrich von Stade visited it.

Capellus left his marks and scars on the manuscript. His hand, which I recognize from an autograph manuscript now in the Fabricius Collection, can be identified as the one that added numbers to the psalms. He also added the heading to the list of relics on top of f. 1r, and four lines of text on f. 199v. He added a note to the prayer on f. 16v, and even wrote down the Greek passages in the NT as parallels to the Latin canticles *Magnificat* and *Nunc dimittis* on f. 185r–185v.

As to the medieval additions in the manuscript it is pointed out in the paper that the owner of the relics listed on the first page of the book was not the owner of the

manuscript. The name was erased at an unknown date, but the letters *dns* (for *dominus*) before the erasure indicate that the owner was a man, not a woman or a church or a monastery. It is suggested that the list of relics is probably younger than usually assumed. The text that Capellus completed with the four lines and a final Amen at the very end of the codex is itself an addition to the original manuscript. Despite its length (f. 194v–199v) it has received little attention from scholars. It is actually a version of the so-called *Oratio Sancti Brandani*, copied in a late medieval hand that imitates the script of the Psalter proper. Palaeographically as well as textually it appears to be a foreign element in the context of the Psalter, but it is, of course, interesting for its history. The text ends abruptly, so Capellus' addition may perhaps be seen as more justifiable here than elsewhere in the book.

The only date explicitly noted down in the entire codex is found in the calendar. There are two medieval additions in it, one, little noticed, mentioning the 11.000 virgins in October, and the one noting the death of Eric duke of Jutland in year 1272, added to the line of the 27th day of the month of May. The present paper offers new suggestions as to how to understand the notices, and argues against the interpretation most often put forward, namely that Mechtilde was the direct or indirect authoress of the obituary-notice about duke Eric. It also argues against the identification of Mechtilde with the ego of the prayer on f. 16v. Based on palaeographical and other formal observations it is contended that the text should be dated to the end of the 13th Century and not its beginning, and that *Byrgerus dux* is likely to be the younger Birger Jarl, not the older. It is pointed out that he is not included in the prayer as a family member, but merely as *Byrgerus dux*. Following a structural analysis of the text, it is concluded that the anonymous voice of prayer is not that of Mechtilde; instead it is suggested that it could belong to an otherwise unknown daughter of Mechtilde and king Abel, and thus a sister of Eric duke of Jutland. Her place was a monastery, her present time the year 1288 or later.

Prayers beginning with words *Suscipere digneris* are found in many variations in medieval manuscripts. In one source, MS 78 a 8 in the Kupferstichkabinet in Berlin, a Psalter, this prayer as well as other significant elements, display a striking similarity with the Copenhagen Psalter. The Berlin Psalter, which is younger than the Copenhagen Psalter, has added elements that relates to persons in Sweden and Norway. The Berlin Psalter was presented to the nuns in Buxtehude in 1362 by a *miles* who passed by from his hometown in the western part of Northern Germany. The relation between the Psalters now in Berlin and Copenhagen is complicated. In the present paper it is suggested that, with respect to the prayer, they may depend on a common source. It is concluded that the Berlin Psalter may have had closer links to the *Folkungar* in Sweden than the Copenhagen Psalter, whose history, in so far as we know it, points rather to its presence in Medieval Jutland, that is Southern Denmark and Northern Germany.

